

ШЫН

№ 119
(17920)

2010 чылдың
октябрь 7,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

e-mail:shyntuva@mail.ru

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Нийтилел-политиктиг солун

ӨРТЕМ АЖЫЛЫНГА СОНУУРГАЛЫМНЫ ОТПУРДУ...

Чоокта чаа чаңгыс чер-чурттуувус,
Ф-тиң онза байдалдар сайыды Сер-
гей Күжүгетович Шойгу-биле болган
куражылгага республика лицейиниң
«б» класының өөреникчизи Чаяна
ертекке «Урянхай. Тыва дептер» деп
омун сайыт белекке берген. Ол —
республикада шылгараан, салым-
аяанныг уругларның бирээзи. (Чурукта
малазында).

(Ховар салым-чаяанныг уруг-биле интервьюну
5-ки арындан номчуур силер).

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ тырттырган чуруу.

Төөгүлүг болуушкун

ОЛАРНЫҢ АЧЫ-ХАВЫЯАЗЫНГА МӨГЕЙИГ

• Тываның баштайгы орус башкыларына хүндүткелдин,
ынакшылдың демдээ — турскаалы •

Тыва Республиканың төөгүзүнге уттундурбас
болуп артар болуушкун — октябрь 5-те Кызыл хоо-
райның барыын кезээнге болуп эрткен. Ол чүл дээр-
ге, Тывага келген баштайгы орус башкыларга
хүндүткелдин, ынакшылдың демдээ болдуруп, ту-
раскаалды ында тургусканы. Россияның Башкылар
хүнүнде болуп турары-биле ол база онзагай болган.

адап, сактып чугаалаан. «Оларның
аразында А.А.Пальмбахтың —
«Пальмбах башкының» тыва үжүк-
бижикиниң тургустунарынга чедир-
ген ачы-хавыяазын демдеглевестин
аргазы чок» — деп база чугаалаан.

Митингиге Тывага келген баш-
тайгы орус башкыларының бирээзи,
алдарлыг башкы Регина Рафаило-
на Бегзи сөс
алган. Ол Тыва-
га келгеш, бо-
дунуң бир ду-
гаар чыып ал-
ган класының
дугайында:

«...Бир дугаар
тыва классты
ынчаар бөлүп
алдым. Өөре-
никчилерим та-
варыштыр мен
ыңчангы Тыва-
ны база өөре-
нип, ооң-биле
чоок таныжар
аргалыг болган
мен. Ынчап
кээрге, мээң
өөреникчиле-
рим мени база
өөредип тур-
ган. Оларны
мен бирги
класстан тура
алгаш, онгу
классты доостурган мен» — деп
өөрүшкү-биле сактып чугаалаан.

Тывага бир дугаар ажилдап
келген орус башкыларга турска-
аткан турскаалдың ажыдыш-
кына Тыва Арат Республиканың
башкыларының Ада-чурттуң Улуг
дайынынга кириштирген үлүг-хуу-
зунуң дугайында база онза айтып

чугаалаан. Оларның аразында
дайындан эеп келбээннерниң чы-
рык адынга турскааткан кажы-
далдың минутазын кылган.

Турскаалдың ак шывыын Ты-
ва Республиканың Баштыңы Шол-
бан Кара-оол, ТР-ниң өөредилге,
эртем болгаш аныяктар политика-
зының сайыды П.А.Морозов база
хүндүлүг башкы Любовь Петровна
Салчак олар ажитканнар. Чыыл-
ганнарның мурнунга хүлерден кыл-
ган бичии оол, кыс уруг чедип алган
башкының овор-хевири көстүп
келген. Адыш часкаашкыннары
ниити өөрүшкүнү илереткен.
Турскаалды ажитканының соонда
Шолбан Валерьевич ону чогаат-
каш, кылып шууткан кижиге, рес-
публиканың алдарлыг чурукчузу
Александр Ойдука: «Шак мындыг
онзагай, чараш овор-хевирни бис-
ке сөңнээни дээш өөрүп четтир-
генин илеретпес аргавыс чок» —
деп чугаалааш, ооң холун дыңзыг
туткан.

Республиканың төөгүзүнге ар-
тар бо болуушкунга аныяк-өскен-
нер хөйү-биле киришкен. Ол ындыг
болур-даа ужурулуг. Олар дээр-
ге, Тыва Арат Республикага келген
баштайгы орус башкыларның ын-
чан үжүк-бижикке өөредип кааны
оолдар, кыстарның амгы салгалы-
дыр. Бо турскаалдың ханы ужу-
руктазын бо хүнде кымдан артык
шингээди алып, билер ужурулуг
кижилери олар-ла болгай. Чүге ди-
зе ол, бир талазында, чоннар
аразында интернационалчы эп-
найыралдың, быжыг харылзааның
көскү демдээ база болуп турар.

Аяна БИЧЕ-ООЛ.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ
тырттырган чуруктары.

Ырым русским учителям Тувы

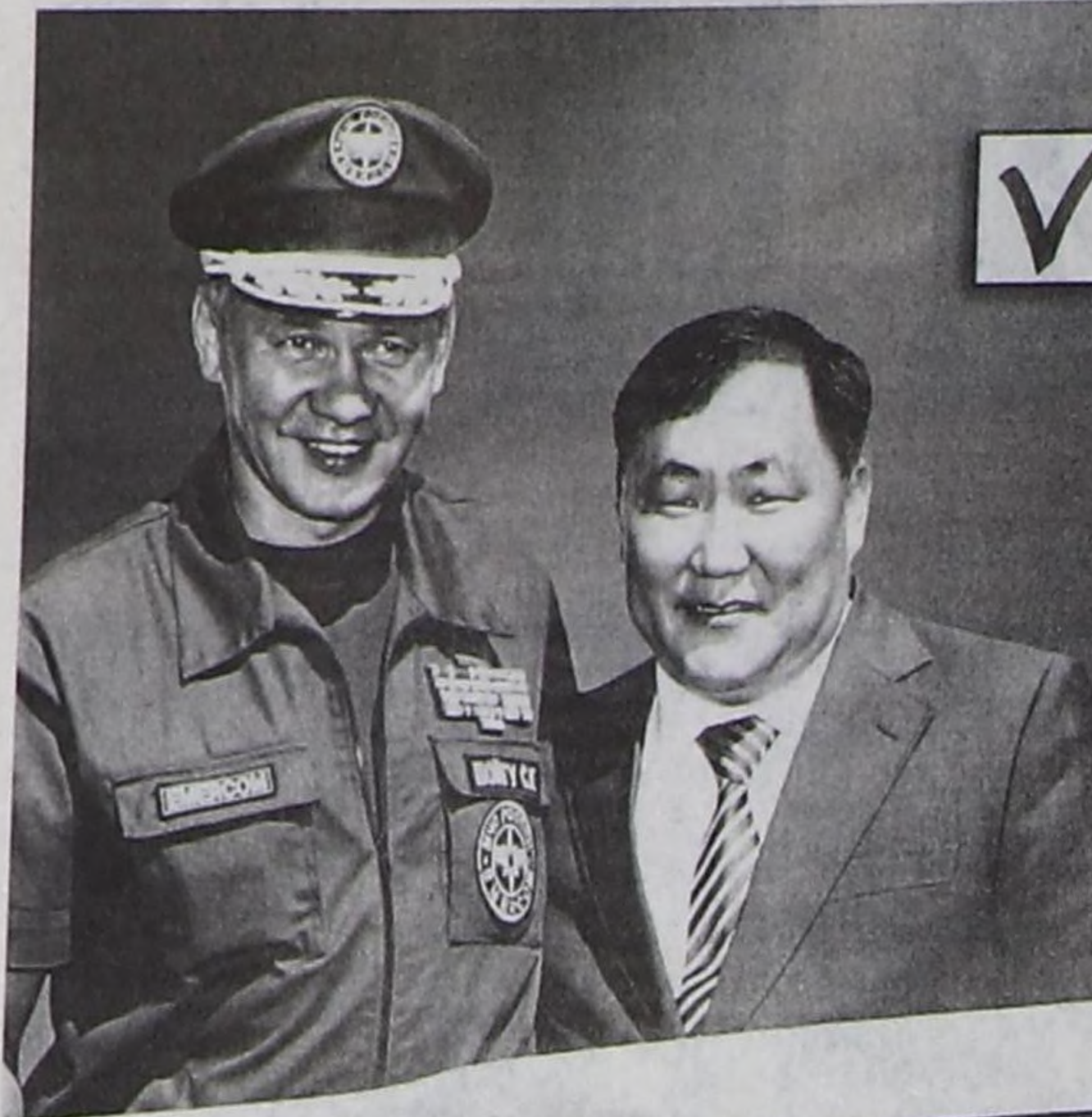
аскаал ажыдышкының
өөредилгезиниң хоочуннары,
үг башкылар, хоорай шко-
ланың өөреникчилери база
ликаның хөй-ниитизиниң
эри чыгып келген. Агаар-
ол хүн сооксумаар-даа бол-
ла, байырлыг хемчегге
дээш келгеннерниң саны
тан.

публиканың төөгүзүнде база бир
онзагай болуушкун болуп турар
чүве-дир. Ол дээр-ге, Тыва Арат
Республика үезинде тыва чонну
үжүк-бижикке өөредир-биле рес-
публикаже чедип келген баштайгы
орус башкыларга турскаалды
ажыдып турары-тыр. Бо турска-
алды оларның Тываның хөгжүл-
дезинге чедирген канчаар-даа
аажок улуг үлүг-хуузуң мөңгө-
дөр сорулга-биле база бистерниң
оларга өөрүп четтиришкенин илери-
дир-биле тургузуп турары-
выс ол» — деп, ол чугаалаан. Да-
раазында: «Өске күрүңе кээп,
аңаа турумчуп ажилдаары дээр-
ге, ол кижилерниң дидимин, бедик
тура-соруктуун көргүзүп турар.
Баштайгы башкылар чүгле тыва
уруглар, оолдарны эвес, а оларның
ада-иезин база үжүк-бижикке
өөредип турган болгай. Төөгүнүн
фактыларын ап көөр болза, мын-
дыг: 1925 чылда тыва чон аразында
үжүк-бижикиниң кижилерниң саны
чүгле 1 хуу турган болза, 1931 чыл-
да ол — 40 хуу, а 1935 чылда — 56
хуу, 1937 чылда 67 хуу кылдыр өзе
берген. Ол бүгү орус башкылар-
ның ачызында болган. Ол ышкаш
башкылар республиканың чонунун
аразынга боттарының культу-
разын: модазын, бодун алдынарының

Хоочун башкылар
З.П.Болодурина, М.И.Чараш-оол.

чурумун (этикетти), ногаа, кат-чи-
мис аймаан тарыырын, ажыгла-
рын дээш, амыдыралчы оон-даа
хөй өске чүүлдерни неггедиринге
улуг салдар чедирген кижилер
база олар» — деп, Чазак Даргазы
демдеглээн. Ол Тыва Арат Респу-
ликаже кээп турган баштайгы
башкыларның аттарын чылыы-биле

ЧАНГЫС ДЕМНИГ РОССИЯ ДЭЭШ!

ТӨРЭЭН ТЫВАВЫС ДЭЭШ!

Чимит-Доржу ОНДАР:

«ЧААРТЫЛГАЛАРНЫ ДЕТКИП ТУР МЕН»

Чимит-Доржу Байырович Ондар эрткен чүс чылдың 90 чылдарына чедир республиканың бирги удуртукчуларының бирээзи, политиктиг көскү тыва ажылдакчы чораан. Совет үеде республиканың экономиктиг хөгжүлдесинге улуг рольду ойнаан. Төрээн Тывазының патриоду. Амгы үеде Москва хоорайда чурттап чоруур. Ында тыва землячествонун удуртукчузу. Назыны дөгү берзе-даа, олут орбас, чыдын чытпас кижилерниң бирээзи...

Өңүктөр: Ч.-Д.Ондар биле М.Х.Маңнай-оолда сактыр-ла чүдлер хөй...

— Чимит-Доржу Байырович, бөгүнгү Тываны көргөш, ишти-нерде чүнү бодадыңар?

— Кызылга келгеш, хоорайның чамдык албан, бүдүрүлгө черлеринге чордум, солун чугааларны кылдым. Ужуражылгалар соонда бистиң ниитилел «оттуп» эгелээндир деп түннел үндүрдүм.

Мурнунда чылдарда көнгүс бир ийинге «чыткан» республика-дыр. Чамдык улус ону боттарының хуу сонургалдарына ажылгап, «хамык-ла чүве чүгө багай» деп чангыс талалар турду. Амгы үеде ол бадыткаттынмай турар.

Бир дугаарында, чүл дээрге, шаанда бистиң ажилдап турганы-выс-биле деңнээр, хамык улустун техниктиг депшилгени ажылгаары, тывызык ажылдаары черле шыырак-тыр. Чурт рынок экономика-зынче шилчез соонда, тыва улус-

тун кызымаа, эртем-билини — черле ниити деңнели бедзэн-дир.

— Республика хүнден хүнге бурунгаар басып, хөгжүп турар деп түннелге келдиңер бе?

— Экономика талазы-биле бистиң республика мурнунче чүткүп бар-ла чыдар-дыр. Көрүңер даан, Кызылда куш фабриказы ажылдап эгелээндир. Бо бүдүрүлгө черинде чаа дериг-херекселди тургускан болгаш ажылынга амгы үениң депшилгелиг технологиязын ажыл-лап турар. Удавас аңаа ам-даа 180 муң дагааны немей азырап эгелээр. Ынчан республиканы дагаа эди-биле чүгө долу хандыра хамаан-чок, ону кожа-хелбээ регионнарже үндүр сөөртүр арга тургустунар.

— Теплица комбинатында база чаа технологияны ажылгап турар...

— Бо комбинаттың ажылы-биле

база таныштым. Ногаа аймаан дамдылап өстүрер арга-биле чорудар амгы үениң чаа дериг-херекселди тургускан-дыр. Ак халаттыг ажылчынар кандыг-даа далаш чок, оожум ажылдап турарын эскердим. Шаанда дээрге эрги теплицаның ажылдакчылары кара халаттар кедип алгаш, ында-мында хөрзүн каскан, кызып ажылдаанна турар чүве болбазыкпе. Амгы үеде ажил-чорудулга аргазы безин өскерилген-дир.

— Чаа технология-биле ажылдап турар арага заводу Кызылга ажыттынарга, чамдык улус ону шүгүмчүлөп турган.

— «Тыва чонну арагаларды дээш туткан» деп чамдык улустун шүгүмчүлөп турары арага заводунга база чедип, оон ажылы-биле таныштым. Чүнүн-даа мурнунда бо бүдүрүлгө черин экономика-тыг сонургалдарны бодап ажытканы чугаажок. Республиканың аныяк удуртукчулары бюджетче орулга кириериниң бир аргазын көрүп турары ол. Шынап-ла, чеже-ле федералдыг дотацияга олурар бис?

Шыны-биле чугаалаар болза, бо заводту ажытпаанда-ла республикада арага аймаа хөй турган. Өске регионнарда багай эвес орулга эккеп турар продукцияны бодунун девискээринге чүгө эки шынарлыг кылдыр бүдүрүп, сайгарып болбазы? Шынап-даа болза, сонгаарда черлерден хөйү-биле сөөртүп эккеп турар арагаларның шынары херек-лекчилерниң чөптүг дадагалзаашкынын тургузуп турар болгай. Ажык-кончаа сүрген адааргак чамдык сайгарлыкчылар Кызылдың арагазы шынар чок деп меге чугааны чон аразына тарадып турар.

— Тывада тус черниң шак мындыг арыг продукциязын үндүрүп турар улуг эвес бүдүрүлгө черлери эвээш эвес бар.

— Чурттакчы чоннун мал-мага-нының өзүп турарын магададым. Төрээн Ишкинимге чордум. Хөй-ле малчынар-биле ужураштым. Бир аныяк өг-бүлө муң ажыг баш шээр, бода малының эддин, сүдүн, дүгүн дужаары берге айтырыг-дыр деп чугааладылар. Ынчангаш Сүт-Хөлдө алгы эттээр улуг эвес цехти ажытканы кончуг шын деп санаар мен. Барыын-Хемчикке мал согар

черни катап тургузар дээн сорулганы база деткип турар мен.

Чаа бүдүрүлгелер ажыдарда, чижээ, Ильинкага амгы үениң депшилгелиг фермазын тударда, тус черлерниң шөлдериниң байдалын, ында специалистерниң мергежилин өөренип көрүп турары эки-дир.

Ийи чыл бурунгаар Кызылда тудуг материалдарының заводунга чорааш, көргөн чүүлдеримден карактарым чаштары бадып турду. Ынчан ында чүү-даа чок, чүгө черлик ыттар маңажып турар болган. Бо хонуктарда аңаа катап чордум — ажыл ында «хайнып» эгелээндир. Тудуг бажыңнарының тавактарының блоктары, калбак ханаларны кылып турарын көргөш, сеткилим өөрдү.

— Тудуг ажылдары кайда-даа шапкынчаанын эскердиңер бе?

— Ынчанмай канчаар. Бир дугаарында — чаартыңан черлер бар-дыр. Чижээ, хөгжүм-шии театрын көрүңер даан. Мен бо чуртталгамда хөй-ле театрларны көрдүм. Ынчалза-даа бистиң уран чүүл ордуус Россияда эң чараш театрларның бирээзи деп магадылап болур мен. Боттарының национал театрын чүгө Башкирия мынчаар септел-селип шыдаан.

— Республиканың дээди хоойлужудулга органынче сонгулдалар бүдүүзүндө тыва сонгукчуга чүнү күзээр силер?

— Тывада эрге-чагырга органның аразында дүрбүжүшкүн турарга, Москвада хөй билдингир политик эш-өөрлүг кижиге дыка эпчок боор чорду. Ынчангаш хамык партиялар сонгулдаларга эптиг-найыралдыг кижип, хамааты кижини хүндүлээрин, оон эрге-ажыктарын камгалаарын күзээр кижидир мен.

Чуртка чоннар аразының найыралын быжыглаары-биле «Чангыс демниг Россия» партияның деткимче-зи-биле дыка хөй ажылдарны РФ-тиң чоннарының Ассамблеязын удуртуп тургаш, кылган мен. Бо партияның ажылдарын, эгелээш-киннерин ам-даа деткип чоруур мен. Сонгукчуларны «Чангыс демниг Россия» партиязы, оон Дээди Хуралче депшиткен кандидаттары дээш бадылаарынче кыйгырып тур мен!

Юрий КӨК-ООЛ чугаалашкан.
(Төлевирлиг парлаан).

Александр Сан-ооло
ШОЮН,

республиканың «Сылдыс» солунунун кол редактору, нин культуразының алды ажылдакчызы, РФ-тиң Тывада салбырының дарга

— Мен барык-ла чээрби чылдарның дургузунда республиканың «Сылдысчыгаш» уруглар нун-удуртуп келдим. Бо эртерлерниң дургузунда уругларга газының амыдыралына ка бергелер турбады дээр. Ону биче сеткилдиг, уруглар сагыш човал чоруур кижилер ачызында чаныш-сыныш чок келдим. Ындыгларның чок Чимит-Доржу Байырович Ондар Россияның Маадыры Сергей Гетович Шойгуну академик Каз оол Алексеевич Бичелдейни тин Күрүне Думазының деп Лариса Күжүгетовна Шойгуну нин өөредилге, эртем бо аныяктар политиказынын са Петр Александрович Мороз адаар мен.

Ам ТР-ниң Дээди Хурал бирги чыгыжының депутаттары сонгулдалары болуп эртер, кордакчыларның даңзызында дуржулгалыг, бурунгаар көрү аныяк назынныг, тура-сорукту кижилер бары меңээ өөрүнү Олар дээрге «Чангыс демниг Россия» партиязындан депшиткен кандидаттар-дыр. Оларга мен гел, бүзүрөп тур мен, чүгө олар чангыс демниг, чан команда-дыр.

Ынчангаш хөй-ле боттук дарны, оон иштинде улуг кижини келир үевис — чаш сагып турар «Чангыс демниг Россия» партиязын, оон кандидаттар деткиринче кыйгырып тур мен.

Правобережный № 1 чаңгыс мандаттыг соңгулда округундан Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутадына кандидат

Юрий Владимирович ГАВРИЛОВ

В. Гаврилов — «Тывабурвод» черлиг ниилелдин чингине тору. Өг-бүлелиг. 7 ажы-3 уйнукут. «Тывабурвод» ААН — улуг бурдурлуге. 2003 чылда ол душкен турган. 2004 чылда черлериниң ниити хуралына Гаврилов чингине директор сонгулган. Бүдүрүлгениң бектик деңгелге удуртуп ол келгени-биле хоозу-турган бүдүрүлгө сайзыраң-дүрүлгө шилчээн. Бо адында ажылдап турар 200 ч хөй кези — аныяктар. Бү-денниң чедишкени дээр-дүрүлганың эки башкарыл-ганын организакчы салым-ы-биле, практиктиг ажыл-гери-биле Тывага бизнес-ылганың бир оруун ажыдып, ыдыралга боттандырган. Бүдүрүлгениң кол сорулгазы — ыларны шынарлыг суг-биле рары. Компанияның бөлүү-р бүдүрүлгелеринге суг-аларын кылып берип, хуу-ла бажыңнарынга, чурт-оннуң черлерге, сад-огород-жилгелеринге, арат ажыл-ы-на болгаш автономнуң-дырлыгалыг үлөтпүр бүдү-рүлгеге суг оруун өрүмнөп берип турар. Гаврилов 2007 чылдан «Бүдүс сервис» КХН фирма-зын тургускан. Фирма-лары (эрик быжыглааш-ы), канализация четкиле-г дамчыдар хоолаларны, орук тудугларын кылып Юрий Владимирович ажык-ы, сагыш човаачал, дузаар-ылынга база өг-бүлөзине-тен, уруглар кижизидилге-

зинге улуг харысалгалыг, бот-идепкейжи, тургустунган айтырыг-ларны болур-чогууру-биле шиит-пирлеп билир, кандыг-даа кижилер-биле харылзааны тудуп ал-шыдаар чоруу-биле онзаланып-ылгалып турар. Ажыл-херээн эки билир удуртукчу, идепкейлиг, ажил-агыжы удуртукчу. Оон аңгыда ол — хөй-ниити ажыл-херектериниң деткичизи. Өг-бүлени быжыглаарынче, чаштар камга-лалынче угланган социал төлеви-лелдерге хамаарыштыр материал-дыг дузаны доктаамал көргүзүп чоруур. Ажы-төлүнүн өөренип турар школаларына дузалажып турар. Амыдыралдың кадык-чаагай омур-хевирин суртаалдап турар спортчу мөөрейлерниң деткичизи, организакчызы болгаш киржик-чизи. Күш-культура болгаш спорт кижилериниң амыдыралын шынар-лыг болдуруп, арагалаашкынның, наркотиктиг бүдүмелдерниң хорал-ыг аспаандан адырып, сайзырал-дың дээди чадазынга чедирер орук дээрзин ол кончуг эки билир. Ын-чангаш Тывада эртип турар авто-мото-чарыштарның база янзы-бүрү шериг-техника маргылдааларының деткичизи, организакчызы. Аныяк-өскенниң патриоттук кижизидилгезинге үлүг-хуузу кириш-тирип чоруур.

Юрий Владимирович — хөй талалыг сонургалдарлыг кижиге. Дузалал ажыл-агыйлыг, ында дагаалар, өдүрөктерни азырап, инек болгаш хаваннарны тудуп турар. Өг-бүлениң огородунда янзы-бүрү кат-чимис, ногаа аймаа өзүп турар. Оон аңгыда Ю.В. Гаврилов — аңчы, балыкчы. Күш-ажыл кижини каастаар, ажылдан халбактанган кижиге чедишкени, акша-төгөрик, чедимчелиг чурт-

талга кээр деп, ол санап турар.

Юрий Владимировичниң че-дишкенин хөй: автомото-ча-рыштын тренери, автомото-спорт-туң спорт мастериниң кандидаты, Россияның автомото-чарыш че-пионаттарының чаңгыс эвес удаа-шаңналдыг черлериниң эдилекчизи, Тыва Республиканың автомото-чарыжының хөй дакпыр чемпиону, РОСТО Төп комитетиниң, Тываның Чазаның база Тываның шериг комиссариатының шаңналдарының эдилекчизи.

Хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң адазы кижиге болгаш, өөредилге-кижизидилге херээнге ада-иениң

үлегер-чижээ улуг рольдуг деп чүүлү эки билир. Юрий Вла-димирович — сагыш човаачал, ын-чалза-даа негелделиг, шыңгы ада, өг-бүлениң ээзи, чедишкениг удуртукчу. Гавриловтарның өг-бүлөзи — эки үлегерлиг, харысал-галыг ада-ие болурунун чижээ.

Ю.В. Гавриловтуң сүмелекчизи, дузалакчызы — өөнүн ишти Инга Николаевна. Ол — 7 ажы-төлдүң энерелдиг иези. Хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң ада-иениң бирээзи бажың ажылын кылып, ажы-төлүнүн кижизидилгезинге шыңгы бердинген турар ужурлуг деп, ол санап турар. Ава кижиге ажы-

- 1961 чылдың декабрь 26-да төрүттүнген,
- өг-бүлелиг,
- 7 ажы-төлдүг,
- 3 уйнукут,
- ажилгыр,
- бот-идепкейлиг,
- эп-чөптү тып билир аажы-чаңгы

төлүнүн кижизидилгези, оларның кадыкшылы, сагыш-сеткилин байдаты, оларның келир үези дээш сагыш човаашкынындан артык харысалгалыг ажыл чок. Ын-чангаш ол бодун ажы-төлүнге сагыш-сеткилинден ынакшыл-биле бердинген болгаш кижизидилге херээнге шупту-ла чүүл: ада-иениң үлегер-чижээ, чурттап турар байдалы, харылзажып турар кижилери, бурганга бүзүрели, бодунга бүзүрээри, келир үеге ынаныжы улуг рольду ойнап турар деп санап турар.

ТӨРЭЭН ТЫВАВЫСКА — ТӨЛЕПТИГ АМЫДЫРАЛ

«Тывабурвод» — Тыва Республикада суг талазы-биле кол организация. Енисейниң эриин дургаар быжыгладды ол кылып турар.

Гавриловтарның өг-бүлөзи — өскелерге үлегерлиг болурунун, харысалгалыг ада-иениң чижээ.

Мото-аштың бичи кижизи.

Хүндүлүг сонгукчулар, октябрь 10-да болур сонгулдаларга идепкейлиг киржип, «Чаңгыс демниг Россия» партиявысты деткивишаан, оон кандидат Юрий Владимирович Гаврилов дээш үнүңерни бээринче кыйгырып тур бис.

(Төлөвүрлүг парлаан).

Лариса ШОЙГУ: «ЧААРТЫЛГАЛАР КӨСКҮ-ДҮР»

Октябрь 2-де Тыва Республиканың Чазаанга РФ-тиң Күрүне Думазының депутаты Лариса Шойгу массалыг информация чепсектеринин ажилдакчылары-биле парлалга конференциязын эрттирген. Аңаа болган чугаа дугайында бистиң корреспондентивистиң чүүлүн парладывыс.

Эртенгиниң 10 шак турда Күрүне Думазының депутаты Лариса Шойгу бистер-биле, Тываның журналистери-биле, мендилешкен дораан ажил-агыжы чугаажы кирипти. Үе-шакка камныг, чаңгыс минута-даа аңаа үнелиг, ажил-херектиң кижизи дээрзи мыа оон безин билдине бээр-дир.

Лариса Күжүгетовна Тывада ажилчын сургакчылаашкын аайы-биле келгенин тайылбырлааш, ТР-ниң Чазааның парлалга албанының удуртукчузу Анна Лачугина талтыг-ла бир шактын дургузунда депутаттан сонуургаан айтырыгларын салып болурун сагындырды. Журналистер база үе эрттирбери-биле айтырыгларын салып эгеледвис.

— Бо удаада Тывада кандыг сорулгалыг келдиңер, Лариса Күжүгетовна?

— Анаа ажилчын сургакчылаашкыным-дыр, график езугаар. Анаа ажилчын сургакчылаашкыным үези Тывада улуг политиктиг болушкун — сонгулдалар бүдүүзү-биле капсырлажы берген болду. Келген дораан ужуражылгалары эрттирип, ол-бо албан организацияларга чедип, кожууннарга база четтим. Сайыттарның барык шуптузу-биле, ТР-ниң Чазааның Даргазы-биле, Чазак кежигүннери-биле, Кызыл хоорайның мэри-биле, культура болгаш уран чүүлдүн ажилдакчылары-биле, эмчилер, бөдүүн сонгукчулар-биле дизе-ле, дыка хөй ужуражылгалар болду.

— Кожууннарга чедип чордум дидиңер, чугаалап

көрүңерем, Лариса Күжүгетовна, кайы кожууннуң чагырыкчызы ажил-херекчи чоруу-биле силерге эң-не таарышты?

— Тыва чон хүндүлээчел, чымчак сеткилдиг улус болгай, ынчангаш каяа-даа болган ужуражылгаларымыс эки эрткен. Ынчалза-даа Бай-Тайга, Эрзин, Каа-Хем кожууннарның удуртукчулары өскелерден черле ылгалдыг-дыр. Дыка-ла онза, бедик культурулуг, сагыш човаачал, чону база чурту дээш сагыжы аарып чоруур чагырыкчылар-дыр деп билдим. Бай-Тайганың чагырыкчызы менче дорт долгал кээр, ажил-херекти дугуржуп чугаалажыр, дыка эки ажил-херекчи харылзаалыг бис. Барыын-Хемчик кожуунга чамдык ындыг-мындыг чүүлдер турза-даа, шынарлыг ажилдадывыс. Чаа-Хөлге, Тес-Хемге ужуражылгаларга таарзындым. Чогум мен бодум турам болза, организастап, чурум-чудуп каан ужуражылгаларга арай хөңнүм чок, ала-чайгаар болган ийикпе, сагындырыг чокка болган ужуражылгалар сеткилимге тааржыр. Ынчангаш бо-ла школарже, эмнелгелерже сагындырыг чокка кире бээр-дир мен.

— Бөдүүн чон кандыг айтырыгларлыг кээп турар ирги?

— Социал адырга хамаарышкан болбайн аан. Ынчалза-даа бо удаада чон-биле ужуражып чугаалашкаш, сеткилимге кирген чүүл мындыг. Бир эвес оон мурнунда улус биске ону кылып бер, мону тып бер деп дужаал бээр турган болза, ам ындыг эвес, ону-мону кылып көрээлиңерем азы кады кылып көрээлиңер дээр ышкаш, демнежиринче сонуургалын илередип турар апаргын-дыр, ол эки-дир. Хереглеки, азырадыкчы хөөндөн чоорту уштунуп турарын эскердим, ол өөрүнчүг-дүр. Улус-чонувус бир-ле ажил-агыжы эгелеп алганын, күзел-сорулгаларын чугаалап турар-дыр. Арга-сүме айтырар боор-дир. Ынчангаш бөдүүн чонум-биле бо удаада ужуражылгаларым сеткилимге дыка чылыг болду.

— Лариса Күжүгетовна, бо

удаада кандыг «чүктүг» Москваже айтканыр силер?

— Дыка хөй айтырыгларны, хоойлу төлөвилелдерин Күрүне Думазы хүлээп ал сайгарар. 2011 чылдың бюджетин бо октябрь айда чугаалажыр бис. Медицины сайзыраңгайжыдарының айтырыын база чугаалажыр бис, аңаа хамаарыштыр бистиң республиканың берге айтырыглары база ол программаже кирген турар болзун деп күзөлдиг мен, ол дээш ажилдаар мен.

Элээн хөй айтырыгларны шийтирилээр-биле хүлээнип алдым. Силер билер-ле болгай силер, октябрь айда Күрүне Думазыга чугаалажып, шийтирилээр айтырыглар хөй, оларның аразында медицинаны сайзыраңгайжыдарының дугайында айтырыг эң кол черни ээлеп турар. Олче хөй акшаны аңгылаан. Ол дээрге 430 млрд. рубль-дир. Мээни-биле болза, бистиң Тываның эмнелге айтырыгларына эвээш эвес акшаны чедип алырын күзөп-бодоп оорар мен, ол дээш ажилдаар апарар бис. Чогум бодоп-даа көрүңер даан, оон мурнунда кайы үеде, кайы чылдарда медицинаже ынча хөй акша-түннү үндүрүп турган ийик? Кожуун эмнелгелеринге бөгүн барып көрүңер даан, кайы хире деткимчени, кымдан олар ап турар-дыр. Чаа-Хөл кожуунну алылыңар че, олар херек чүүлдериниң даңзын тургускаш, менче чорудуп-чорудуп, адак сөөлүңде «оон-даа өске» деп каан. Ол даңзы аайы-биле хандырылганы кылбышаан, «оон-даа өске» чүүлдерни өөренип көргөш, дуздалаштывыс.

Биске кара моондак болуп турар чүүл чүл дээрге, кара кезээде озалдап, орайтап миннип келир болгаш, чагыгларны озалдап киирер-дир бис. Бодап көрүңер даан, хөгжүм-шин театрының септелгези дээш арай деп акша-хөреңгини чедип алдывыс. Мен ол дээш шуут уйгу-чыдын көрбейн келдим. Адак соонда келзе-келзе, бистиң ачы-ыста Россияның үш регионунда театрлар капитал септелгени кылып алыр аргалыг болду. Ол дээш мен дыка өөрүп чор мен. Бистиң чүткүлүвүс, тура-соруувус эвес болза, олар капитал септелге кылыр харыи кайда дээр силер.

Удаас Күрүне Думазына Ыял-ла медицина камгаладылганын хамаарыштыр айтырыгны чугаалажыр, ынчангаш ол талазы-биле бистиң эмчилеривис-биле чугаалаштым. Санал-онал хөй болду.

Чон-биле ужуражылгалар үезинде кирген санал-оналдарны кичээнге-ден дашкаар арттырып болбас.

Октябрь айда Күрүне Думазы келир чылдың бюджетин чугаалажыр болгай, ынчангаш билер силер, ажил хөй. Ылаңгыя ие-чаш капиталыга хамаарыштыр хоойлу төлөвилелинге өскерилгелер болур боор. Ол акша-түннү чамдызын дарый ажыглаарының дугайында айтырыгны чугаалажыр бис. Кандыг-даа айтырыгны шийтирилээрде, ону хоойлужударда, дыка хөй албан черлерин эртер апарар. Ынчалза-даа бо айтырыг амыдыралга эргежок чугула болганын даан аңаа моондактар турбас боор деп бодап тур мен. Кысказы-биле бо-ла айтырыгларга хамаарыштыр бодумнуң санал-оналымны киирер мен. Пивону арага аймаанга хамаарыштыр дугайында хоойлу төлөвилелин база чугаалажыр бис.

ТР-ниң саң-хөө сайыды-биле база чугаалаштым. Ынчап кээрге, чогум федералдыг бюджетче киирер чүүлдерим-не хөй, а хүлээп алыры-албазы кандыг болур ийик харын.

— 2010 чыл Тывада Туризм чылы кылдыр чарлаттынган болгай, аңаа хамаарыштыр бодалдарыңар-биле үлежип көрүңерем, Лариса Күжүгетовна.

— Туризм чылы чарлаттынган дээрге безин, мен бодаарымга, дыка эки-дир. Сергей Күжүгетович Россияның География ниилелиниң даргазы-ла болгай, ындыг албан-дужаалдыг кижиниң төрөөн черинде туризм талазы-биле тускай программа чок дээрге, дыка эпчок ышкашыл, ынчангаш Туризм чылы чарлаттынганы-биле дыка хөй программалар тургустунган, ону сайзырадыры арткан. Мен чеже эш-өөрүмнү маңаа, Тывага, эккелбедим дээр, шупту магадаар чорду. Ынчап кээрге, ол талазы-биле улуг ажил ам-даа мурнувуста деп бодаар мен.

— Баштай кээп турган үлериңерге деңнээрге, Кызылдың, Тываның амгы өзүлдезинге хамаарыштыр чүнү демдеглексээр-дир силер?

— Оруктар болгаш өске-даа көскү өскерилгелерни чугаалаваска, Тывада амгы шагның интеллигенциязы көстүп келгени дыка өөрүнчүг-дүр. Көстүп кээрге-дээр, олар дыка улуг ажилды чорудуп эгелээн. Баштайгы чылымда маңаа келгеш, канчап, кандыг күш-биле бо бүгүнү эки талаже

өскертип болурул дээш гараан мен. Байдал дыка турган. Кайы-бир чангыс безин кандыг дуздалаң ийик, ындыг чугаа безин болгай. Ам байдал сыр ген. Сеткилим ол дээш уруур. Ажилдаар херек, нел ыял көстүп келир дээрдырал бадыткап турар.

— Сонгулдаларга ыштыр чүнү чугаала силер, Лариса Күжүгетовна?

— Тыва Республиканың биле Дээди Хурал эгин кыла даар уjurлуг. Бистиң Улус цирк ареназы ышкаш чаржынчыг-дыр. Республиканың бодулаттынмаанда, га кандыг-бир айтырыг элээр дыка берге дээр көрүңер. Ынчангаш ажил-херектиң чүктөп шыда ламент херек. Чон база өскердеп биле берген эскердим.

— Кылып шыдааңарыңар бар бе?

— Мээң кошкаам-биле чөптүг чылдагааннарны дан кылып шыдаваан чүт бар деп болур мен. Чокча Кызыл-Мажалыкка школа дээр дижики. Ол мээң хурум эвес, а чөптүг чылдагадан болдунмай турарын лексээр-дир мен.

— Күжүгет Сергеевич оорыл, Лариса Күжүгетовна? «Шын» солуннуң азырадыгы бо чоокта соңу көстүп кээр ирги бе турар бис.

— Ачам ийи чыл аарыдыр ийин. Чогум ол «Шын» нуң салым-чолу дээш салым оорын силерге чугаалап харлааныңар-биле байыр чек тур мен. Ачамга дүнекиниң та безин солунга ат салдыр турганын сактыр-дыр мен. А гаш силерни төрөлзүңер мен.

— Күжүгет Сергеевич «Шын» солун утпак чогаалдарын манай номчукчулары манай дээрзин дамчыдып чедилерден дилеп тур бис, Лариса Күжүгетовна.

— Четтирдим. Ыял-ла дар мен. Ол өөрүүр дээр жок. Ажил-үүлөңер чогуу ле турар болзун.

— Силерге база чедилерни күзөдвис. Оруу болзун.

Светлана БАЛЧ

2010 чылдың октябрь 10 — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) бирги чыыжының депутаттарының сонгулдаларының хүнү
Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) бирги чыыжының депутаттарына кандидат

10

ОКТЕБРЯ

НАЙЫРАЛ, КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА ДЭЭШ!

Шолбан ДАНДАР

(Халас парлаан).

ЧОН БИЛЕ ПАРТИЯ КАДЫ!

ОКТЕБРЬ 10 — Тыва Республиканың Дээди Хуралының сонгулдалары

(Халас парлаан).

ХООЙЛУ КҮҮСЕДИРДЕ, ХООЙЛУГА ДАЯНЫР

РФ-тиң Президентизи Д.А.Медведевтиң 2008 чылдың май 7-де үнгени №714 Чарлыы езугаар Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге болгаш оларның өг-бүлезиниң кежигүннеринге чуртталга оран-савазын садып (тудуп) алырда субсидия үндүрүп бээриниң талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының ээлчеглиг хуралы сентябрь 29-та болуп эрткен. Комиссияның хуралын ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хуурак удуртуп эрттирген.

Бо удаада комиссия 16 учет херээн сайгарып көргөн. Оларның аразында сурагжаан Шумов акышкыларның эң-не хеймери база чаңгыс арткан думазы Александр Терентьевич Шумовтуң херээ база бар.

Комиссияның негелдези езугаар субсидия алырынче кордап турар, азы ол кижиниң төлээзи болур кижиле хуралга киржип, комиссия кежигүннериниң салган айтырыгларына долу харыыларны бээр уjurлуг. Ол чүге дээрге, комиссия кежигүннери байдалдың бүгү талалары-биле таныжып көөр уjurлуг.

Хуралга сайгарган 16 учет херектерниң чүгле 14-үн комиссия кежигүннери чөптүг деп санаан.

Ийи херекти дараазында көөрү-биле чылдырып каан. Оларның бирээзи — «Бүзээлелге турган Ленинградтың чурттакчызы» чергелиг Борис Стефанович Калиновскийниң херээ. Бо хоочун амгы үеде Сукпактың хоочуннар бажыңында чурттап турар. Хуралга ол боду келбээн, а ону ол бажыңның ажилдакчызы болур кижиле төлээлеп чедип келген. Ажилдакчының холунда Борис Стефановични төлээлеп турарын херечилеп турар кандыг-даа юридиктиг бижик чок болганы-биле комиссия кежигүннери ук херекти чедир ажилдаары-биле чылдырар уjurга таварышкан. Дараазында шийтирилелтиңмээн херек — Ада-чурттуң Улуг дайынының

киржикчизи Прасковья Сеевна Петренкоңуң херээ. Амгы үеде Чеди-Хөлдүн Аксы суурунда чурттап чоруп Республиканың девискээринде дөргүл-төрели чок болган хоочун бодунуң чок кижиле чурттап турары Хакас Республиканың Саяногорск хоорайы бажың садып алыр күзелини келген. Ынчалза-даа бо хүнде келбээн, а ону ол бажыңның ажилдакчызы болур кижиле төлээлеп чедип келген. Ажилдакчының холунда Борис Стефановични төлээлеп турарын херечилеп турар кандыг-даа юридиктиг бижик чок болганы-биле комиссия кежигүннери ук херекти чедир ажилдаары-биле чылдырар уjurга таварышкан. Дараазында шийтирилелтиңмээн херек — Ада-чурттуң Улуг дайынының

Аяна БИЧЕ-ОО

ЧАҢГЫС ДЕМНИГ РОССИЯ ДЭЭШ! ТӨРЭЭН ТЫВАВЫС ДЭЭШ!

ОКТАБРЬ 10 – ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ
ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЧЕ СОҢГУЛДА ХҮНҮ

Сергей Шойгу: «Эрге-чагырга харыысалгалыг болур ужурлуг»

Кандыг-даа эрге-чагырганы соңгуп ап турувуста, ол соңгукчуларның, чоннуң мурнунга харыысалгалыг, а ынчап кээрге шиитпир хүлээп алыр хире арга-шинектиг болур хей үннү алган турар ужурлуг. Мен ынчангаш силерниң шилилгечер медреселдиг болгаш коллективтиг болур дээрзинге бүзүрөп турар мен. Улус оларның даартагы хүнү удавас эртер бадылаашкыннардан, хөйүнү чаңгыс демниг күжүн шилип алырындан хамааржырын билген турар ужурлуг.

«Чаңгыс демниг Россия» партияга көргү-

зер бүзүрелди бистиң депу-таттарывыс шынзыдып шы-даар боор дээрзинге идегээр мен. Бистиң соңгукчуларывыс чаа-чаа төлевилелдерни бот-тандырып, республикага ажык-тыг ажил-херектерни кылып, боттарының аазаашкыннарын тодаргай ажилдар-биле ба-дыткап турар улуска хамаа-рыштыр шын шилилге кылы-рынга бүзүрээр мен.

Харыысалга чок чоруктуң үези эрткен деп бодаар мен. Эрге-чагырга хамаатылар-

ның чагыгларын күүседир дээш ажилдаар, а бир эвес багай күүсеткен ажилдары бар болза, ол дээш харыылаар ужурлуг.

Соңгулдаларда келгеш, даартагы хүнүңер, идегелдиг болгаш харыысалгалыг эрге-чагырга дээш бадылаарыңарже кыйгырып тур мен! Мен бодаа-рымга, эрге-чагырга ындыг болур-даа ужурлуг!

«Бистиң кылып чет-тигипкен ажилдары-выска, базымна-рывыска ниитилелдин талазындан бүзүрел, Россияның хамаатыларының эки хөөнү улуг салдарлыг болган. Ол эргежок чугу-ла. Ол бүзүрел дээш улус-тонга улуу-биле четтирди-вис дээр ужурлуг бис. Бир эвес федералдыг болгаш регионалдыг парламенти-лерге хөйүнү быжыг туруш-туг бөлүү чок, эрге-чагырга «Чаңгыс демниг Россия» ышкаш күчүлүг болгаш харыысалга онаап болур күшке даянмаан чүве бол-ва, бо хире шиитпирлиг болгаш шудургу хөделип шыдавас турган бис дээрзинге бүзүрээр мен»..

Владимир Путин
(2009 чыл. Санкт-Петербург)

1

Тувинское региональное отделение Партии
«ЕДИНАЯ РОССИЯ»

Сентябрь 27-де,
улул чаартылга соонда
таныттынмас кылдыр
өскерилген Тываның
хөгжүм-шии театрынга
Россияның Маадыры
Сергей Шойгунун
чеди томнуг
антологиязының
таныштырылгасы эрткен.
Бодунда хөй-ле
үнелиг болгаш ховар
документилерни
чыып парлаан «Урянхай.
Тыва дептер»
деп чыынды чүгле регионда
эвес, а делегейде ховар
үндүрүлгө болуп турар.

- Бистиң республикага «Чаңгыс
демниг Россия» партияның кандыг
телевилелдери онза чугула деп бо-
даар силер?

- Тывага бирги чергениң айтыры —
энергетиканы сайзырадыры болур. Ол
чок болза, бойдус курлавырларын-даа
ажыглаары, тудуп турар демир-орукту-
даа таптыг ажылдадыры болдунмас.
«Чаңгыс демниг Россия» Бүгү-россия
деңгелинде янзы-бүрү угланышкын-
ныг он-он телевилелдерни идип үндүр-
ген. Ол хамык телевилелдерни партия
боттандырып турар.

Бистиң республикага хамаарыш-
тыр алып болза, ам-даа кылыр ажыл-
дар, ооң иштинде политиктиг ажылдар
хөй. Бичии республикага ийи палата-
лыг парламент турары — хөлүн эрттир
чорук-тур. Тываның чону ону медресеп
билгеш, чазын эрткен референдумга

Сергей Шойгу: «Соңгулдалар эрте бээр, а амыдырал оон ыңай уламчыла»

лар аңаа шаптыктавас турар ужурулг.
Мен кезээде: «Соңгулдалар эрте бээр,
а амыдырал оон ыңай уламчылаар
апаар» деп чугаалаар кижидир мен.
Ынчангаш кайы-бир партия соңгулда-
ларга киржип тургаш, хамык-ла чүвени
чүгле бактап болбас. Тывада соңгул-
даларга киржип турар партиялар ону
билген болза деп бодаар мен.

Эжим Александр Карелин Тыва-
га келген соонда: «Тываның чону эки
амыдыраар хүнү келген» деп чугаалаан.
Мен ооң-биле чөпшээрер мен.
Мында шупту чүве: кайгамчык дол-
гандыр хүрээлел, бойдустуң байлаа-

— улуг эртинге-дир. Мындыг бичии де-
вискээрде делегейниң эң онза, чараш
булуңнары чыгы берген девискээр-
ниң бөмбүрзектен тыптыры берге-ле
боор. Тываның булуң бүрүзү онзагай
болгаш катаптаттынмас.

Мен «Пор-Бажың» телевилелди
эгелеп тургаш, Тываның дугайында
хөй-ле кижии билип алырын кызыттым.
Чаа турисчи орук аңаа көстүп кели-
ринге идегеп турдум, амдызында ол
болдунмай тур. Ынчалза-даа чүвени
канчап билир...

Үш хонук бурунгаар Монаконун хаа-
ны Альбер II ужураштым. Ол менден:
«Пор-Бажың чоруурда, мени катап
эдертип ап көрүңер» — деп диледи.
Ол Орус географтыг ниитилелдин
хүндүлүг кижигүнү кижии.

- Баштың болур дизе, кижиге
кандыг шынарлар херегил?

- Кижии амыдыралында эки билир,
ынак ажылын кылыр ужурулг. Мен
дыка хөй чүүлдерни билир мен деп
шыдавас мен. Ынчаар чугаалаар ки-
жилерге улуг-ла бузүрөвас мен.

Баштыңнар демиселге, чөрүлдээ-
лерге төрүттүнер. Ынчалза-даа баш-
тың боор бетинде ооң сеңээ херээ чүл
деп боданганы дээр. Бир эвес бодун
көөргөдир дээш ынчаар чүткүп турар
болза, ооң ажы чүл?

- Баштап турарыңар Орус гео-
графтыг ниитилел дугайында чу-
гаалап көрүңерем.

- Ол дээрме мээң «орай
ынакшылым»-дыр. Ниитилелдин ду-
гайында шак-шагы-биле чугаалап
болур мен. Аңгы-аңгы чылдарда шак
ындыг ниитилелдерниң кижигүннери
кылдыр делегейде эң улуг шаңналдыг
үндөзилекчизи Нобель, бот-догуннаан
Тываның үндөзилекчизи Буян-Бадырғы
дээш, өскөлөр-даа кирип турган.
Репинниң «Күрүне чөвүлелиниң

хуралы» деп чуруунда Россия-
риязының 67 дээди удуртукчула
43-жү — Орус географтыг ни-
тининин кижигүннери болуп турар.
Чылдарында бүзээлелге турга
нинградтың «амыдырал оруу»
тиелдин кижигүннери төлө-
кылган. Ортаа Азияның улуг
лекчилеринин барык дөгө-
географтыг ниитилелдин кижигүн-
чораан. РФ-тин географтыг
разының библиотекасы 440 му-
нарны шыгжап турар.

- Силер-биле мындыг чу-
раазында кажан болурул?

- Мындыг ужуражылгаларны
даа соңгаар эрттирип турарын
тур мен. Бо ужуражылгавыс рес-
каның Дээди Хуралының бүдү-
эртип турар-дыр. Мен силерни
даларда бадылаарыңарны дилээ-
мен. Ийе харын, чогуу-на кайы
дат дээш бадылаарын айтып шы-
мен, ынчалза-даа бо айтырыг та-
биле кижии бүрүзү чонуну мурну-
рысалгалыг болур ужурулг.

Мен демократтыг чаңчыл-
хөй партиялыг тургузугну хүн-
мен, ынчалза-даа уш-баш чок, са-
гай чорукка хөңүм чок. Канды
ажылы дээш негелде, айтырыг
зар эрге-чагырга херек. Хомуд
чүве — парламентинин эрткен
ның бөлүк депутаттарының кон-
чок болганы. Бюджеттин орул-
кезээн бадылаарындан ойтала-
ламентини кайы чуртка көргөн

Эрге-чагыргага чүнү-даа му-
да чону дээш шын-на сеткили
ажылдаар кижилер херек. Сил
соңгуп алырыңар парламент эки-
болза, Тываже бо-ла кээп турар
азап тур мен. Оон башка үе ха-
дирген херээ чүл...

“Бөгүн антологияның адресинге, ол ышкаш
ооң тургузукчузунга хамаарыштыр дыка
хөй чылыг, чымчак сөстөрни чугаалады.
Ынчалза-даа мен бо чыындыга хамаарыш-
тыр эң чөптүг үнелел мурнувуста — элээн
үе эртерге, кажан ооң дузазы-биле Тываның он-он
эртемденнери, чурт шинчилекчилери өзүп келирге,
дептерниң улуг уjur-дузазын медресеп биле бээр бис
деп бодаар мен.”
Сергей Күжүгетович бо улуг ажылы-биле
төрээн черинге ынакшылдың кандыг болур
ужурлуун, ооң төлөптиг төлүнүн хүлээлгезин
доктаамал эки күүседип чоруурун көргүскөн.”
(Шолбан Кара-оол. Сентябрь 27.
Хөгжүм-шии театры)

хөйүн бадылаашкыны-биле консти-
тусчу чаартылганы кылырын шиитпир-
лээн.

- Силер, политик кижии, Тываның
аныяктарын келир үеде канчаар
көрүп турар силер?

- Тываның аныяктары билиглерже
чүткүлү-биле кезээде ылгалып турган.
Онза байдалдар яамызының академия-
ларында янзы-бүрү эртемнерге рес-
публикадан хөй-ле оолдар, уруглар
өөренип турар. Ынчалза-даа оларның
аразында ужудукчуларның эвээш бо-
луп турары хомуданчыг.

Тывада национал үндөзинге,
шажын-чүдүлгө талазы-биле чөрүлдээ
чок. Ону камгалап арттырары — эрге-
чагырганың кол
сорулгасы. Удавас
эртер соңгулда-

ның улуг курлавырлары болгаш күш-
ажылга ынак чон бар-дыр. Чүгле ону
шын ажыглаары херек. Ынчангаш си-
лерни «Чырык келир үеже, бурунгаар!»
деп кыйгыра-дыр мен.

- Тывада туризм чылы эртип ту-
рар. Силерге Тываның эң кол эрти-
нези чүл?

- Мен бодаарымга, Тываның боду

Автор — Антология дугайында

- Төөгү эртемин 80 чыл иштинде
политика-биле холбап турган. Ын-
чангаш кижии бүрүзү төөгүнү бодунуу-
биле бижип турган. Меңээ ону эде
бижири күзөл турбаан. Мээң сорул-
гам — кижии бүрүзү төөгүчүлернин,
аян-чорукчуларның Тыва дугайында
чүс-чүс чылдар бурунгаар бижи-
п турган чүүлдерин ажыглап тургаш,

төөгүнү боду өөренир арганы бээ
болган. Антологияны белеткеп ту-
гаш, бодум дыка хөй чаа чүүлдер
билип алдым. Чижээ, Кара-Сал да
Тыва фамилия орус уктуг чүве-ди
Тывалар баштайгы орустарны Кар-
Салдар деп адап турганнар...

Эргим чаңгыс чер-чурттугларым!

Соңгулдаларга чедир каш хонук санда, референдум мурнунда эрнин-биле ужуражып турганы бо-ла сактып кээр-дир мен. Бистин республикавыстың хоойлужудулга органын тып алырынче чаңгыс демнин түскөн.

Чаартылганы кылырынга ийи чылдагандар бар деп чугаа турганын дика эки сактып мен. Бир дугаары дээрге, акша-агы айтыры. Ийи палаталыг ады тудары дика улуг чарыгдал ан дээрзи билдингир. Ийи дунда — Хоойлужудулга палатаның чамдык депутаттары чүгле арынга акша ажилдап аарын ап турдулар. Оларның хайы-чугула херек хоойлулар ба-аттынмай турду. Ындыг бол-а, Улуг Хуралдың ажылы шуут айып турган.

Бүгүргө бир ужуражылга соонда, эрлер келгеш, Хуралда тургустунуп байдалды канчаар шийтирлеп орун аажок-хорадап чугаалап анын черле утпас мен. Олар-чугаазының утказы бөдүүн аш дээштиг.

Дарга, силер ол кезек чор-депутаттарны тарадыр ойланыңар! Оларның орунуга тап-окилерден соңгуп алыр-дыр. Чы кижилер Тывада ам-даа ээн-дир ийин — деп, олар аа-ажынып турдулар.

Мени өске суурда улус манап болгаш, далажып турганым турган. Ынчалза-даа далаш-анда ол ийи эрге мынчаар ха-аан мен: «Силерниң чугаалап-ыңар шын харын, ынчалза-мээң ындыг эргем чок-тур» — дээн мен.

Ындыг чүве болза, Медведев Путинни дилептиңер. Оларның хамаарылгазы эки ийик чоп-ла дам изигленип турдулар.

Ие, Дмитрий Анатольевичниң черлерниң парламентиерин дыптар эргези бар. Ынчалза-ол төңчү шийтир эвес-тир.

Хуралче таптыг болгаш шынчы депутаттарны Россияның Президенти безин шилип ап шыдавас. Ооң ындыг хоойлу эзугаар эргеле-ри чок. Ол айтырыгны чүгле силер, Тыва Республиканың соңгукчулары, шийтирлеп болур силер.

Хуралга хамаарыштыр улустун аразында база бир бодал бар. Чоокта чаа Улуг-Хемге бир аныяк эр мени шуут сындырып келди:

— Шолбан Валерьевич, хурал-дан шуут ойталап кааптар-дыр. Хоой-лужудулга палатазы барык бир чыл хире ажилдавайн тур ышкажыл. Ол чокта-даа бистин республикавыс сайзырап чор. Чуртталга долган-дыр хайнып тур. Бо чайны эрттир кандыг-даа Хуралдың ажы чокта, кара эндерик сигенни белеткеп ал-дывыс. Ооң мурнунда черле ынча хөй сиген кестинмейн турган боор. Дика хөй чаа бажыңнарны улус боттарына тудуп ап тур. Суур-ларда чаа тудуглар, чаа бажыңнар каракка көзүлдүр-ле немежип тур-лар. Солуннарда номчуп, теле-видениеден көрүп чор мен. Чаа туткан бүдүрүлгө черлерин, спорт-залдарны, каыт бажыңнарны чеже-зин ажытпады дээр. Кызылга кээр-ге, үргүлчү-ле бир чүвени тудуп, кылып турар боор. Оруктар чаарт-тынган, бажыңнарның септелгези, бассейн безин ажыглалче кирген. Ындыг чүве болза, парламентиниң херээ чүл? — деп шыңгызы-биле айтырды.

Мындыг бодалдыг улус база бар. Мен бо аныяк кижини билип тур мен. Аныяанда кижичерле ын-дыг, аажок дүрген болур. Шупту чүвеге дүрген болгаш дорт харыы негээр.

Ажырбас, кезек үе эрте бээр-ге, парламент чокта болдунмас деп чүвени ол боду биле бээр. Бо эрге-чагырга черин соңгукчулар тургузуп каан болгай. Соңгукчу-ларның эргелерин камгалап, олар-ның чагыглары-биле ажилдаар кылдыр тургускан болганда, чонга албан херек. Каш борбак депутат-тар Улуг Хуралды бодунга артык акша ажилдап алыр чер кылдыр

көрүп эгелээр-ге, хомуданчыг-дыр. Сөөлгү чылдарда эрге-чагырганы соңгуктурган төлээлери таварыш-тыр шийтирлээр ниитилел тур-гузуу сайзырап турар. Ынчангаш улус хоозун сөстөр эдип турар улустан херек кырында ажилды кылып чоруур улусту ылгап билер апарган.

Бо удаада чаа Дээди Хуралче соңгуктуруп турар депутаттар бот-тарының мурнунда кандыг улус Ху-ралга ажилдап турганын эки угаа-билип турар улус үнүп турар.

Өске талазындан алыр болза, менээ, республиканың Чазааның Даргазы эрге-дужаалда кижиге, ажилчын парламент чокка дика берге боор-дур. Көңүс чаа чи-жекте силерге чугаалап көрейн. Малчыннарга көрдүнгөн чийгелде-лерни бадылап алырда, Чазактың доктаалын таварыштыр бадылап алдывыс. Чүге дээр-ге, Хурал чок-та, дика хөй хоойлулар анаа чыдып берген. Ынчалза-даа Тываның Ча-заа янзы-бүрү аргаларны ажыглап тургаш, ажилывыс кылып чоруп тур бис.

Сөөлгү чылдарда хөй тудуглар-ны кылып тур бис. Ынчалза-даа оон-даа хөй тудугларны кылып бо-лур турган бис. Тудуг кылыр акша-лар дээш бюджетке өскерилгелер кириер дээр-ге, чамдык депутаттар дораан садыглажып-ла эгелээр турдулар. Ындыг-даа болза дика хөй тудугларны кезек депутаттар-ның киржилгези чокка-ла кылып каапкан бис.

Чеже-даа берге байдалдыг тур-гаш, чаартылгаларны кылып тура-рымны, эш-өөрүмнүң ажылын чон үнөлөп турарын ужуражылгалар үезинде дыңнап, көрүп тур мен.

Мындыг үнөлөдү берип тура-рыңар дээр-ге, октябрь 10-да Ты-вавыстың сайзыралы дээш, келир үези дээш сагыш аарып чоруур де-путаттарны соңгуп алыр дээрзинге бүзүрээр мен.

Удавас болур соңгулдалар ча-зын болган референдумнун чайын-налчак уламчызы болур дээрзинге база идегелим улуг.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы
Ш.В. Кара-оол.

ВЛАДИМИР ПУТИННИҢ ТЫВАГА ХАМААРЫЛGAZY ОНЗАГАЙ

Монгуш Борахович
Кенин-Лопсан,
Тыва хамнарның
Президенти, теегү эртемнериниң доктору.
Медведевти,
Путинни болгаш
Шойгуну Тывадан өске
кым деткиир ужурулг чүвөл?!
Владимир Владимирович
Тывага шуут хандык-

шый берген кижичер-дир. Ол тыва черниң шапкын хемнериниң суун ишкен, тыва дагларның арыг агаарын тынган, тыва те-чуңманы, тыва сарлыкты көргөн. Бистин бурунгу черивиске ооң хамаарыл-газы онзагай. Ону үнелээр ужурулг бис. Бистин республикада дика хөй ажил-херектер кылды-нып тур ышкажыл! Музейниң узамдыккан тудуун Шолбан Валерьевич доостурарын чедип алды. Музейде 46 чыл дургузунда ажилдап чор мен.

Бурунгу төөгүлөрнүн чаа шыгжамыры 20 чыл чыгы тугтунуп келди. Ам ында делегей культу-разының дээжилери кадагалаттынган, чаа, чараш орду хунге чайнап тур. Ынчангаш Тыва езулуг-ла «алдын республика» болду. Чурттуң езулуг эртинези болуп турар, «алдын Тывада» чурттап чоруурумга чоргаарланып чор мен. Октябрь 10-да эртер соңгулдаларга «Чаңгыс демниг Россия» дээш бадылаар мен. Эки эгелээн ажил уламчылаарын күзээр мен. Музейниң девискээри республиканың культурулг амыдыралының төвү болзун, көжээ даштар турар чер улай туттунзун, делегейниң янзы-бүрү булуңнарындан туристер база эртемденнер бээр келгеш, бурунгу Тыва черниң байлак дээн культура-төөгүлүг тураскаалдарын көрзүннер.

КЫМДАН АЙТЫ-РЫП НЕГЭЭРИЛ?

Эльвира Лифанова,
партияның «Кадрлар
курлавыры — чурттуң
профессионал командазы»
телевизионунун лауреады.
Соңгуурда, амгы үеде
хуралче соңгуктуруксап
турар беш партияның
дөрт чыл иштинде кылган
ажылыңа үнелел бээр
ужурулг бис. А «Чаңгыс
демниг Россиядан» өске
дөрт партия боттарын

кандыг-даа ажил-биле көргүспээнде,
оларга кандыг үнелел берип шыдаар мен?
Бис оларны чүгле соңгулдалар үезинде көөр-дүр бис. ЛДПР телевидениеге бодунун баштыңы-ның арны-биле көстүп кээр-дир. Ийе, Владимир Вольфович кызып турар-ла, ынчалза-даа бүгү партия дээш чааскаан харылаары берге-ле. КПРФ чүгле Владимир Ильичиниң төрүттүнгөн хүнү, ноябрь 7 дээн чижектег коммунистиг байыр-лалдар үезинде бодун сагындырып каар-дыр. «Чөптүг Россия» дугайында шуут ыттавайн тур мен. Олар боттарын парламентиге хөй кезинде алгыш-кырыш үндүрер улус кылдыр көргүстүлөр. Патриоттар боттарын бар-чогу билдинмес кыл-дыр алдынып турар-дыр. Соңгулдалар мурнунда олардан чараш лозуннар дыңналып болуру бил-дингир. Ынчалза-даа чүкте чүү барыл? Чүү-даа чок. Оларның активинде боттук ажил-херектер чок. Ажылдың түнелдери чүгле «Чаңгыс демниг Россияда» дээрзи тода көстүп кээр-дир. Мен алгырып-кышкырып чоруур-ларны эвес, ажилдап чоруур-ларны деткири дээш мен.

10
ОКТАБРЬ

ХАРЫЫСАЛГАНЫ КҮҮСЕКЧИ ЭРГЕ-ЧАГЫРГА БИЛЕ ПАРЛАМЕНТ ДЕҢГЕ ҮЛЕЖИР УЖУРЛУ

МӨҢГҮН-ТАЙГА КОЖУУН

Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол баштаан бөлүк удуртукчулар ыраккы Мөңгүн-Тайга кожуунда байдал-биле сентябрь 22-де танышкан. Олар тус черниң малчыннарының ажил-ижи, мал чеминиң белеткелиниң айтырыглары-биле танышкан. Черле ынчаш эрткен чылгы кышкы үе Мөңгүн-Тайга кожуунга кончуг берге байдалга эрткен. Ынчангаш чоокшулап оор кышкы сезонга кожууннуң белеткелин Чазак Баштыңы хуузуна боду хынааны ол.

Мугур-Аксы суурнуң чурттакчыларын электр-биле үзүктел чок хандылар сорулга-биле сентябрь айның эгезинде Чазактын садып бергени дизельдиг чаа генераторларның ажилын хынаан. Чүге дизе, ийи чыл бурунгаар бо суурга тургускан турган энергия дериг-херекселдин эки эдилевейн турганындан шак ындыг бергедээшкннер турганын ТР-ниң улут-пүр болгаш энергетика сайыды Карим Сагаан-оол чугаалаан. Ооң түннелинде Мугур-Аксының чурттакчылары элээн бергедээшкннерге таваржып турган. Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол Мөңгүн-Тайга кожуунуң чагыргазының даргазы Алексей Очур-оолга чаа дериг-херекселдин эки, шын эдилелин бодунуң хайгааралыг алырын дааскан.

Бо чаа дериг-херекселди садып алырынга республика бюджетинден 3 млн. рубльди үндүргөн. Ооң мурнунда ийи чыл иштинде Мөңгүн-Тайганың берге айтырыгларын шиитпирлээринге 15 млн. аягы рубльди аңгылап берген чүве. Ол дээрже улуг акша салышкыннары-дыр. Бо хамык дузаны тус черниң чурттакчыларының айтырыгларын шиитпирлээринге үндүрүп турар. Чүге дизе, бо кожуунда шыдамык болгаш ажил-ишчи чон чурттап турар. Мен бодаарымга, улуг арттарны ажыр оруктар тудуунуң айтырыын шиитпирлээр үе келген. Бөгүн кожуун төвүнге чедип алырда, барык орук чок черни эртер апар. Мөңгүн-Тайгага энергетиканы сайзырадыры болгаш транспорт системаны тургузары — эрге-чагырга органнарының кол сорулгазы. Ийе, ол берге айтырыг-дыр, ынчалза-даа оларны шиитпирлээри албан — деп, Чазак Даргазы ужуражылгага чугаалаан.

«Мөген-Бүрен» КУБ-туң директору Өшкү-Саар Ооржак ТР-ниң Чазактын Даргазының ырак Мөңгүн-Тайгага ээлчеглиг чедип келгеш, ажилдап чоруп турары дээрже, тус чер чурттакчыларынга улуг хүндүткел-дир дээрзин илереткен.

— Мен аныяк удуртукчулук көдээ черлерде улустуң амыдыралын экижидер дээш кылып чорудуп турар ажилдарын доткип, аңаа бүзүрөп турар мен — деп, Өшкү-Саар Ооржак чугаалаан. Мөңгүн-Тайганы эки келир үе манап турар. Бо черлерден улустуң көжүп чорбайн турар чоруу — ооң бадыткалы. Чурттакчылар бурунгаар хөгжүлдөгө бүзүрөп ту-

рар. Ынчангаш ырак черже безин көжүп кээп турар аныяк өг-бүлелерниң бар болуп турары ол.

Маңаа бистиң Чазактын чер-черлерге дыка хөй социал-экономикаг төлөвилелдерни боттандырганын демдеглевес аргажок. Көдээ ажил-агый талазы-биле улуг ажилдар кылдыганы. Кызыл хоорайга чораш, ооң кудумчуларында септелге ажилдары чоруп турарын, найысылал улам чараш шинчи кирип турарын эскерип турар мен. Шак бо хамык чедиишкннер чүгө «Чаңгыс демниг Россия» партияның, ооң даргазы Владимир Путинниң, РФ-тиң Президентизи Д.Медведевтиң, федералдыг сайыт Сергей Шойгунуң, тыва Чазактын күженишкнниң ажилының түннелинде болган деп бодаар мен. Республиканың дээди күүсекчи эрге-чагыргазы федералдыг төп-биле үре-түннелдиг ажилдаар дээш бүгү чүвени кылган. Мен, улгады берген кижиге, силерни ажилдаарынче кыйгырып тур мен! — деп, көдээ ажил-агыйның хоочуну чугаалаан.

Сентябрь 22-де Мугур-Аксыга кожуунуң Наадым байырлалы болуп эрткен. Ол-ла хүн Каргы сумунуң 85 чыл оюн база демдеглээн.

Кожуун Наадымы сөөлгү чылдарда-чаңчыл болу берген байырлыг чыскаал-биле эгелээн. Ооң соонда мурнакчы ажил-агыйларны болгаш малчын ажил-ишчилерни демдегледип, шаңнап-мактаан. Мөңгүн-Тайганың чурттакчылары «Саян» ансамблдин солун программалыг аалдап келгенинге дыка-ла өөрүп турганнар. Бо байырлалдың бир онза көрүштүг болган спортчу маргылдаазы — сарлыктар чарыжы болган. ТР-ниң Чазактын Даргазы Шолбан Кара-оол Мөңгүн-Тайга кожуунга ажилдап чоруп тургаш, сарлык ажил-агыйыга күрүне доткимчезин чоокку үеде күштелдирериниң шыңгыы хемчеглери алдынар деп турарын демдеглээн.

БАЙ-ТАЙГА КОЖУУН

Бо кожуунга ажилдар Тээли суурнуң чурттакчылары-биле ужуражылга-биле эгелээн. Аңаа ТР-ниң Чазактын Даргазы Шолбан Кара-оолдан аңгыда, Чазак Даргазының бирги оралакчызы Шолбан-оол база киришкен.

Тус чер чурттакчылары-биле ужуражылга үеде хамык улусту бир дүвүредип турар айтырыг-даана уургайында хөмүр-даш өртөөнүн дыка болуп турары. Чижээ, ында бир тонна одо чүүлдүң өртөө 2600 рубль болуп турар, а Кызыл-сөөртүр болза, мырыңай 3000 рубль чедө болуп турар.

Республиканың Баштыңы кышкы үеде эң оодаар чүүл — хөмүр-даштын өртөөн 20 хуу өртөөн үндөзүн чок деп санап турар. Өртөк 2010-жылдың июль 1-ден эгелеп өскөн. Ол үениң дүрүп Тергидээр чорукка удур федералдыг албан Тыва Республика талазы-биле эргелели Чазактын хөмүр-даш уургайының удуртулганын хөмүр-даш өртөөн олар барымдаа чок өстүргенин бадый шыдаан болгаш бо будурулге чери «Чижилге, агайында» хоойлуну хажыдып турарын сагынды турган. Маңаа 2010 чылда бир тонна хөмүр-даш өртөө 1300 рубль болуп деп бо чылдың эгези дугуржулга чедип алдыганын турбуже, хөмүр-даш уургайы өртөкти чаңгыс талалай 1560 рубль өстүргөн. Федералдыг албанның сагындыры хөмүр-дашчылар күүсетпээн.

— Сентябрь айның төнчүзүндө бо айтырыг талазы-биле суд хуралы Кызылга болуп эрткен аңаа чоннуң эрге-ажыктарын камгалаар. Бир туружувус шын болгаш хоойлу езугаар дээрзи бүзүрээр мен — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Кызыл-Даг сумудан сайгарлыкчы Алена Даргазы үер үелеринде ийи катап үрелген көвүр айтырыын көдүргөн.

Ужуражылгага кирип турган ТР-ниң орук транспорт болгаш харылзаа сайыды Олег Саар Кызыл-Дагның көвүрүүн септээринге тыва Чазактын курлавыр фондузундан акша-хөреңгини алап бергенин дыңнаткан болгаш, ында септел ажилдары чоруп турарын дыңнаткан.

Чон-биле ужуражылга үезинде назы четпээр албан черлериниң болгаш немелде өөредилгелериниң материал-техниктиг хандырылгазы Бай-Тайга кожуунга буддистичи дуганнар тудулу биле холбашкан айтырыгларны көдүргөн. Чурттакчыларны хуу оран-сава тудуглары, ажилда черлер аядышкыны, көдээ ажил-агый продукцияның сайгарылгазы дүвүредип турары билгир болгай.

Шолбан Кара-оол ужуражылганы доозуп бай-тайгажыларның салган айтырыглары республиканың эрге-чагырга органнарында кылып чорутулу ажилдар хөй болуп турарын демдегледип турар түннээн. «Республикада, шынап-ла, ам-даа урсактары, школалар, чуртталга оран-савалары дишпейн турар. Чонну ажил-биле хандылар айткандыг болуп артпышаан. Ынчалза-даа чоокку ол айтырыглар чоорту шиитпирлеттинер. Ынчалза-даа, республикага бодунуң чону дээш аары чоруур демниг удуртукчулар командазы, арындар депутаттар кажангызындан-даа артык хереке деп, ТР-ниң Чазактын Даргазы Шолбан Кара-оол демдеглээн.

ОНОШЕСКАЯ
ВОСЬМЕРКА

ЭРТЕМ АЖЫЛЫНГА СОНУУРГАЛЫМНЫ ОТТУРДУ...

аңгыда, англи дылга база хостуг чугаалаар сен бе?

— Ийе. Орус, тыва дылдарны эки билер мен. Бир эвес Англияга чеде берзимзе, бир-ийи ай хире ол чоннуң чугаалажыр аянын дыңнап, билип алгаш, хостуг чугаалажыр болур мен. Амгы үеде испан дылды база өөренип тур мен.

— Делегей чергелиг мөөрейлерге киржип тургаш, тинлелгеге бүзүрелдиг болур-дур сен бе?

— Баш удур белеткенип алыр болгаш, бодумга бүзүрээр чордум. Делегей чергелиг «Золотое руно» деп мөөрейге киржикчилер боттары кандыг хевирге киржирин шилип алыр. Уран чүүл, төөгү дээш, аңгы-аңгы. Мен төөгү эртеминге база сонугалдыг болгаш, ол талазы-биле киришкеш, шаңналдыг черни ээледим.

2009 чылда Бүгү-россияның өөреникчилеринин аразына англи дыл, орус литература база төөгү эртеминин талазы-биле олимпиада болуп эрткен. Аңаа англи дыл мөөрейинге бирги черни ээледим. Ол ышкаш Томск хоорайга аныктарнын «Цифровой Бум» деп фестивалына журналистика талазы-биле «Золотое перо» деп мөөрейге киржип чедип келиримге, чүгле чаңгыс тилекчи үндүрер, ийи, үш дугаар черлер үндүрбес болган. Аңаа Россиядан чаңгыс тилекчи кылдыр мени үндүргенинге канчаар-даа аажок өөрзөн мен. Ынчан езулуг бодумга бүзүрөп, күзээр-ле болза, кижжи боду шупту чүвени чедип алыр-дыр деп түңнелди үндүрдүм.

— Хостуг үени канчаар ажыглап тур сен?

— Танчылаарына, теннистээринге дыка ынак мен. Тывада билдингир «Алаң-Тос» ансамблинге 6 харлыымдан танчылап эгеледим. Аңаа тургаш, аңгы-аңгы хоорайларга четкилзэн мен. Амдызында өөредилгеже барык шупту үем үнер болгаш, танчылаарым ховар. Доозупкаш, делегей чоннарының харылзаазының университетинче кирер күзелим бар.

— Бодунуң өг-бүлөң-биле таныштырып көрөм.

— Авамның чаңгыс уруу мен. Авам — эмчи. Ол мээң чедишкенин неримге аажок өөрүп, мени үргүлчү деткип чоруур. Авамның сагыш-сеткилин моон-даа соңгаар өөртүр мен деп идегээр мен.

— Чоокта чаа Россияның Маадыры, бистин чаңгыс черчурттуувус Сергей Кужугетович Шойгу бодунуң чырыкче үндүрген «Урянхай. Тыва дептер» деп номун сензэ белекке берген болгай. Ол дугайында чүнү чугаалап болур сен?

— 2010 чылда Красноярск хоорайга болуп эрткен «Юношеская восьмерка России-2010» деп мөөрейге анык улустан кадыкшылынга турааскаткан темага эссе бижээш, чоруттум. Аңаа база чедишкенин болуп, Тываның делегациязының санынче кирдим. Оң түңнелинде-ле ол бүгү мээң чедишкенимни башкым база бижээн боор, Сергей Кужугетовичиниң холундан номну белек кылдыр алдым. Ол меңээ улуг өөрүшкү. «Урянхай: Тыва дептер» деп 7 ке-

зектен тургустунган номну бүрүнү-биле алдым. Баштай аразындан сонугааным чүүлдерни тып номчуур-дур мен. Чижээлээр, түңнел кезээнде Пор-Бажың дугайында чүүлдерни дыка сонугап номчааш, аңаа хамаарышкан эртем ажылын бижиринге белеткенип турар мен. Сергей Шойгу ужура-жылга үезинде номну меңээ тып-сып турда, сеткилимден чоргаарланып, эртем-билигни чедип алгаш, төрзөн Тывавыстың адын бедик тудуп, чонумга хүндүткелдиг кижжи болурун күзеп турдум. Мени мынчаар өөредип турар башкыларымга улуу-биле четтиргеним илереттим.

— Бодунуң үе-черге эш-өөрлеринге чүнү күзээр сен?

— Кол-ла чүве бурунгаар чүткүлдүг болурун, кижиниң амдырал-чуртталгазының кандыг болуру чүгле бодундан хамааржыр дээрзин чугаалаксаан ийик мен. Бергелерден чалданмай, төрзөн чуртувусту, черивисти алдаржыдып, оң төлөптиг төлдери болуу-лунар деп күзээр-дир мен.

— Улуу-биле четтирдим.

Моон-даа соңгаар өөредилгеге чаа-чаа чедишкенин күзедим.

Чаянаның алыс биче сеткилдин, хүндүлээчелин эскердим. Хүлүм-зүрбүшаан, мээң-биле күзелди-биле чугаалажып, айтырылгарга харылап олурду. Мындыг чаптанчыг, күзел-соруктуг салгакчылары-выс өзүп олурда, чуртувустун келир үези идегелдиг холда дизе, частырыг болбас боор.

Алдынай БАДЫ-ХОО
чугаалашкан.

Соңгулдаларга уткуштур

ЧҮГЛЕ ТӨЛЕПТИГЛЕР ДЭЭШ...

мдык улус соңгулдаларны албас, чаңгыс кижиниң чүү-даа хамаарышпас бодаар. Ол шын эвес.

Чылдың сентябрь 14-те «Шын» солунда республика билдингир болгаш хүндүткүчилер Кара-оол Маспык-Шаңгыр Куулар оларның улдалар будүүзүндө деп парламенттин улуг чүү-дыка-ла эки бижээн-дир: улдалар үезинде демократияла алгаш, кылбазы чок шаг-дыр бо. Коррупция ве кедерзэн. Хээли алыры, хөй хоозун аазаашкынар, дөргүл-төрөл, таныштыртары бирги одуругже Чамдык соңгукчулар холга кээрин бодаар, кымны-дылаары ындыгларга демей-эн.

Чочун — коктуг, хола — какжир болгай. Үстүнде адааи хоочуннарның үнелиг су-база катап номчуп таныжа-мелээр-дир мен. Ол-ла чүүл-кен чыышта соңгуктан ТР-түг Хуралының Хоойлужу-палатазының депутаттары-ста ажылдавайн келгенин-ын бижээн.

дүлүг соңгукчулар! Төрзөн-стың бөгүнгү амдыралын-ыргагы хөгжүлдизинге дорт салгалыг, Тываның төөгү-бир-ле дугаар 32 санныг-тан тургустунган Дээди-ы соңгуп турар-дыр бис.

Шилиттингеннерниң шилиттинген-нерин бадылап алыры чугула дээрзин угап, билип көрээлинер.

Бодум хуумда «Чаңгыс демниг Россия» партиязы дээш бадылаарына белең мен. Бо партия чүгле Тывада эвес, а Россияда мурнуку одуругда чоруп орав, чоннуң улуг идегел, бүзүрелин чаалап алган партия. Чогум-на бо партиянын ачызында сөөлгү 2-3 чылдарда республикада турупкан турган тудуглар — Кызыл аэропорту болгаш Национал музейниң тудуглары доступ, ажылгалда кирген. Кызылдың куш фабриказын, ногаа өстүрер комбинатты чаартып эде тургускан. Мөңгүн-Тайга, Чөөн-Хемчик, Эрзин, Тере-Хөл, Сүт-Хөл ко-жууннарда болгаш Шагаан-Арыг, Чадаана хоорайларда көдээ ажыл-агый продукцияларын болбаазы-радыр биче цехтерни ажылгалга кириген. Федералдыг болгаш регионалдыг ужу-уткалыг автооруктарның чаа-чаа участоктары кылдынган. Кызыл хоорайда чаа универсалдыг спорт комплекзи туттунган. Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионну чаарткан. Туран хоорайда болгаш Кара-Чыраа, Ак-Чыраа суурларда чаа спорт залдарын ажылгалче кириген. Чүгле эрткен чылда безин кожууннарда чаа 16 спорт шөлдерин кылган болгаш 12 спорт залдарын септээн.

Соңгукчулар аразына чоруур-га: «Ам база-ла биези-ле депутаттар ышкажыл» деп чөгөл төнгөн чугаалажыр боор чорду. Хоойлу-

жудулга палатазының депутаттары шуптузу-ла кайын орта ажылда-вайн турган деп. Хоойлулар кылы-рынга идепкейлиг киржип, ак сеткилди-биле ажылдаар депутаттар база бар-ла болгай. Бодум хуумда Виталий Монгушевич Бартына-Садының кандидатуразын деткир мен.

В.М.Бартына-Сады Ак-Туруг ортумак школазын дооскаш, шериг албанын эрттиргеш, Чаа-Хөл кожуунуң иштики херектер килдизинге ажылдаан. Милицияның дээди школазын дооскан. 1970-80 чылдарда Ак-Туруга корум-чурум кончук кошкак турган. Шак-ла ынчан ону төрзөн суурунга участок шагдаазы кылдыр томуйлаан. Суурда хөй-ниити организация-лары-биле демниг ажылдап, улусчу дружиналарны тургузуп, аныктар ортузунга культура-спорт ажылдарын чорудуп тургаш, байдалды ол эки талазынче өскерткен. Оон бээр анык кадрны кожуунуң удуртулгасы, чону депшидип эгелзэн. Оон күш-ажылчы базымы төрзөн суурундан эгелзээш, ТР-ниң Улуг Хуралының депутатынга чедирген. Эрткен чыышта ак сеткилди-биле чону дээш кызымаккай ажылдаан эвээш санныг депутаттарның бирээзи В.М.Бартына-Сады дээр мен.

Маадыр-оол ДАНЗЫН,
Тыва Республиканың алдар-лыг ажылдакчызы.

Кызыл хоорай.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧИГ ЭДИН АЖЫГЛААР

(«Төгери́к столга» чугаа)

Октябрь 4-те ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамы-зынга чаа ажыттыг кондитер фабриказының продукциязын бүдүрүп үндүреринге тус черниң чиг эдин ажылгаарының талазы-биле «төгери́к стол» болуп эрткен. Оң ажылынга куш фабриказы, сүт заводу, арга-арыг агентилели дээн ышкаш ажил-агыйларның удуртукчулары киржип, боттарының санал-оналын берген.

«Төгери́к столдун» ажылын ТР-ниң көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыды В.И. Ендан ажыдып, фабриканың дугайында кыска таныштырылганы кылган.

Бүдүрүлгө чери ажылдай бээр-ге, аңаа 286 ажылчын олуттарга кижилерни ажылга хаара тудар. Бо хүннерде ажил-чорудулганы баштайгы үе-чадазы ажылгалда кирген. Торт болгаш пирожное цегинде 45 кижжи ажылдап эгелзэн. Ол дээр-ге бир дугаарында республиканың болгаш найысылалдың күш-ажыл рыногунда дүшкүрүлгү байдалды чавырылдырынынга бурунгаар базым болган. Кондитер фабриказы чүгле кондитер кылыг-лары эвес, карамель, шоколад кылыглары, зефир, печенье-лерни бүдүрер.

Ам тургустунуп келген айтырыг — тус черниң азы республикада бар бүдүрүлгелериниң чиг эдин фабриканың кылыгларын бүдүреринге кириштирери дээрзин сайыт дем-деглзэн. Кондитер кылыгларын болгаш чигирзиг чемнер кылырын-га эргежок чугула чиг эт — дал-ганы, дагаа чуургазын, сүттү, сме-тананы, кат-нимисти болгаш тайга тооруун республика иштинден садып ап, бүдүрүлгелерге-даа, ху-даа кижилерге акша ажылдап алыр арганы тургузары хүннүн кол айты-

ры болган. Ынчангаш сүт заводу, куш фабриказы, тараажылар, арга-арыг албанының ажылдакчылары хууда кижилер-биле керээлерни чарып, бүдүрүлгеге херек чиг этти садып алырын чугаалашкан. Тараа культуразын тарып, далганы кы-лып турар «Западный» бүдүрүлгө-зи-биле үш талаалыг дугуржулганы кылыр. Куш фабриказының бүдү-рүп турары дагаа чуургазының 3 хире хуузун кондитер кылыглар-ына ажылгаар. «Тыва сүт» КУБ-тан сметана, сүт, творогту садып алыр кылдыр дугурушкан. Ол-ла бүдүрүлгениң директору «сли-зочное масло» (ак үстү) чечени-даа берип болурун сүмелзээр-ге, бү-дүрген кондитер кылыгларының өртээ дыка улуг алаарын фабрика-ның директору С. Козей чугаалаан.

Кажан фабрика долу күчү-күжүнге ажылдай бээр-ге, өске регионнарже Тываның кондитер болгаш бакалея кылыгларын үндүр садып, боттун орулганын көвү-дедир арга тургустунар. Чүге дизе фабриканың кол кады ажылда-жылгалыг Новосибирск хоорайдан садыг фирманы «Долина» Сибирь регионунда болгаш ол чоок-кавы черлерде бодунуң продукциялары-биле садып алыкчыларны хаара туда берген арга-дуржулгалыг бүдүрүлгө болуп турар.

Айлаң МОНГУШ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАР

Барыин-Хемчик кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазын томуйлаарының дугайында

2010 чылдың сентябрь 14 №135/622-5 Кызыл хоорай

Барыин-Хемчик кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазын томуйлаар кандидатура талашы-биле саналды чугаалажып көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргелеринин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 28 чүүлүнүн 7 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Барыин-Хемчик кожуунунуң девискээр

соңгулда комиссиязының даргазынга томуйлаары:

Надежда Күжүгетовна Сарыгларны, 1954 чылда төрүттүнген, эртеми тускай ортумак, Барыин-Хемчик кожуунунуң Кызыл-Мажалык суурда электри харылзаа белдиринин телефонизи.

2. Бо доктаалды парлаар кылдыр республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынче чорудар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының кежигүнү М.Ш. Самбаланың бүрүн эргелерин соксадырының дугайында

2010 чылдың сентябрь 19 №136/623-5 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргелеринин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 1 кезээниң «ж» пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Соңгулда ко-

миссиязының кежигүнү Мерген Шимитович Самбаланың бүрүн эргелерин 2010 чылдың сентябрь 19-тан соксадыр.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

3. Бо доктаалды Россия Федерациязының Төл соңгулда комиссиязынче чорудар.

Тере-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына немелделер дугайында

2010 чылдың сентябрь 19 №136/624-5 Кызыл хоорай

Тере-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының «Тере-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузарының дугайында» №126/715-4 доктаалы-биле четчелеп тургускан составына кандидатура талашы-биле саналды чугаалажып көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргелеринин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг

хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тере-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына томуйлаары: Надежда Алексеевна Кежикти, 1988 чылда төрүттүнген, эртеми тускай ортумак, түр ажылдавын турар, чурттап турар чериниң аайы-биле депштитирген.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2010 чылдың сентябрь 10-да «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 71 чүүлүн ажыглаар чурумунуң тайылбырының дугайында» №133/616-5 доктаалына өскерилгелер кириеринин дугайында

2010 чылдың сентябрь 19 №136/625-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 71 чүүлүн ажыглаарының Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2010 чылдың сентябрь 10-да №133/616-5 доктаалы-биле бадылаан тайылбырынга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 4.1. пункту дараазында эдилге-биле бижиер:

«4.1. Баштай «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 60 чүүлүнүн 3-5 кезектеринге дүүштүр депутат мандаттарын хуваарыга кирген кандидаттарның даңзызын тодарадыр. Ындыгларга хамааржырлар:

— республиканың соңгулда округунга бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның 7 болгаш оон-даа хөй хууларны алган, бир эвес ыңдыг даңзы ийден эвээш эвес болза, база ол даңзылар дээш республиканың соңгулда округунга бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның каттышкыш 50 хууздунан хөй бадылаан кандидаттар даңзызы (69 чүүлүнүн 3 кезээ);

— бир эвес республиканың соңгулда округунуң талашы-биле бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның 7 болгаш оон-даа хөй бадылаашкыннарына алган кандидаттарның республика даңзызы бүрүзү дээш республиканың соңгулда округунуң талашы-биле бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның каттышкыш 50 хуузу азы оон эвээш хуузу бадылаан болза, бир эвес ыңдыг даңзы чаңгыстан эвээш эвес болза, депутат мандаттарының хуваалдазынче кандидаттарның айыттыг даңзызы кирер, а ол ышкыш республиканың соңгулда округунуң талашы-биле бадылаашкынга киришкен соңгукчу-

ларның 7 хууздунан эвээшти алган кандидаттар даңзызы соңгукчуларның берген бадылаашкыннарының эвээжеп кел чыдарын барымдаалап, депутат мандаттарын хуваарыне кирген кандидаттарның республика даңзызы дээш соңгукчуларның бадылаан ниити саны бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның бадылаашкыннарының каттышкыш 50 хуузу ашпазынга чедир (69 чүүлүнүн 4 кезээ);

— бир эвес республиканың соңгулда округунуң талашы-биле бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның бадылаашкыннарының 50 хууздунан хөй кандидаттарның бир республика даңзызы алган, а өскелери республиканың соңгулда округунуң талашы-биле бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның бадылаашкыннарының 7 хууздунан эвээшти алган болза, депутат мандаттарының хуваалдазынче республиканың соңгулда округунуң талашы-биле бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның өскелерден хөй бадылаашкыннарына алган соңгукчуларның республика даңзызы депутат мандаттарының хуваалдазынче немей кирер (69 чүүлүнүн 5 кезээ);

2) 4.2. пункту дараазында эдилге-биле бижиер:

«4.2. «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 3-5 чүүлдеринге дүүштүр депутат мандаттарының хуваалдазынче кирген кандидаттар даңзызы бүрүзүне баштай бир-бир мандатты дамчыдар.

4.2.(1). Бир эвес үстүнде айыттыг дүрүм эзууга депутат мандаттарының хуваалдазынче кирбээн кандидаттар даңзының аразында бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның 7 хууздунан эвээшти, ыңчалза-даа 5 хуудан хөйү алган кандидаттар даңзылары (даңзызы) бар болза, кандидаттарның ыңдыг даңзыларына (даңзызынга) «Россия

Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргелеринин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 35 чүүлүнүн 17 пунктузунга дүүштүр бир-бир депутат мандатын дамчыдар.

4.2.(2). Арткан депутат мандаттарын

«Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 71 доктаадып тургускан методикага депутат мандаттарын дең кылдыр

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Б.Д. ОНДАР.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссия секретарының хүлээлгезин күүседип турар Ю.О. О.

Соңгулдаларга үтк

Соңгулда каттыжышкыннарының соңгулда фондуларын кирген акша-хөреңгиниң болгаш Тыва Республиканың Дээ Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгулдалар чарыгдаттыг акша-хөреңгиниң 2010 чылдың сентябрь 3 сентябрь 9-ка чедир байдалы-биле ниити түңүнүн дугайында МЕДЭЭЛЕР

(Россия Федерациязының Ажаалга банкызының медээлеринге үндөзилээн, медээ рубль-биле көргүскен).

№	Соңгулда каттыжышкыннарының ады	Кирген акша-хөреңги, шупту:	Чарыгдаттыганы, шупту:	Арт
1	«Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тыва регион салбыры	0	0	
2	«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тыва регион салбыры	605000	561086,45	908
3	«Чөптүг Россия политиктиг партияның Тыва Республикада Тыва регион салбыры	0	0	
4	«Россия Федерациязының Коммунисттиг партиясы» политиктиг партияның Тыва республика салбыры	0	0	
5	«Россияның либерал-демократтыг партиясы» политиктиг партияның Тыва республика салбыры	0	0	
	Түңү			908

Соңгулда каттыжышкыннарының соңгулда фондуларын кирген акша-хөреңгиниң болгаш Тыва Республиканың Дээ Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгулдалар чарыгдаттыг акша-хөреңгиниң 2010 чылдың сентябрь 16 байдалы-биле ниити түңүнүн дугайында МЕДЭЭЛЕР

(Россия Федерациязының Ажаалга банкызының медээлеринге үндөзилээн, медээ рубль-биле көргүскен).

№	Соңгулда каттыжышкыннарының ады	Кирген акша-хөреңги, шупту:	Чарыгдаттыганы, шупту:	Арт
1	«Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тыва регион салбыры	0	0	
2	«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тыва регион салбыры	6577300	81440	6495
3	«Чөптүг Россия политиктиг партияның Тыва Республикада Тыва регион салбыры	24500	24500	
4	«Россия Федерациязының Коммунисттиг партиясы» политиктиг партияның Тыва республика салбыры	15000	4500	145
5	«Россияның либерал-демократтыг партиясы» политиктиг партияның Тыва республика салбыры	0	0	

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы даргазының оралакчызы О.В. ФОРТУНА.

Соңгулда каттыжышкыннарының соңгулда фондуларын кирген акша-хөреңгиниң болгаш Тыва Республиканың Дээ Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгулдалар чарыгдаттыг акша-хөреңгиниң 2010 чылдың сентябрь 24 байдалы-биле ниити түңүнүн дугайында МЕДЭЭЛЕР

(Россия Федерациязының Ажаалга банкызының медээлеринге үндөзилээн, медээ рубль-биле көргүскен).

№	Соңгулда каттыжышкыннарының ады	Кирген акшадан артканы	Кирген акша-хөреңги, шупту:	Чарыгдаттыганы, шупту:	Арт
1	«Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тыва регион салбыры	120000	0	107600	12
2	«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тыва регион салбыры	6096293,55	2000000	2173428	5922
3	«Чөптүг Россия политиктиг партияның Тыва Республикада Тыва регион салбыры	0	0	0	
4	«Россия Федерациязының Коммунисттиг партиясы» политиктиг партияның Тыва республика салбыры	145500	180000	320367	5
5	«Россияның либерал-демократтыг партиясы» политиктиг партияның Тыва республика салбыры	558400	500000	458400	60

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Б.Д. ОНДАР.

АК-ДОВУРАК: кышка белеткел

ХООРАЙ ХҮНҮНҮН БҮДҮҮЗҮНДЕ

Хууш-шөлүлүн хөй национал хоорай эрткен чүс 90 чылдарына чедир-ле «Тыва даг-дүгү» комбинат алдаржып турган. Дүжүп, кризистин нарын кээрге, хоорайның амы-бир аңдарылган деп болур. Комбинат хагдына-кырынга кээп, бирде харын-даа турган. Ам бо хүнде кризистин оңгарлып уеде Ак-Довуракта амыды-турталганын байдалы канды-дээрзин бистин корреспон-дентис хоорай чагыргазының М.М. Кызыл-оол-биле ашык, билип келген. Ам аразында болган чугааны турган.

Бо хүнде Ак-Довурак хоо-амыдыралдың деңнели хирел, Мерген Михай-

Хоорайның девискээри улуг мал ажыл-агыйы тудар, сиген-белеткээр, тараа тарыыр-кышангаш ак-довуракчы-мал тутпайн турары бил-Хоорайның 70 хуузу — со-объектилер. Олар төп одалга-чылыгы ап турар. Социал-тилер, үе эки турда, «Тыва» комбинаттын хандырыл-турган, ам ыңдыг эвес, олар хоорай чагыргазының хан-ааында кирген. Ниитизи-чугаалаар болза, амыдырал-деңнели өске черлерден чыда-турар.

Илг-даа, соок-даа суг-байн баар таварылгалар-хайын маңаа чорааш,-оген кижилер мен. Чырык база-эке бээр чорду...

Одалга системазы төп чылыг-иң чегинден кээп турар бол-найы, күскү уеде аңаа улуг-те ажилдарын чорудуп тур-437 ийи улуг бүдүрүлгө чер-46 беш каат бажыңнарны,ер бажыңнарны болгаш үс-чугаалааным социал объек-тин шуптузун хандырып турар-ш, күш четпейн баар таварыл-туруп келбеси-биле ЧЭТ-тин-тут котелдарының капитал-тезин кылган. № 8 котелда

ажылдар бүрүнү-биле доозулган. № 6, 7 дугаар котелдарда үүрмек ажилдар арткан, колдуу дооступ тур. Чылыг дамчыдар трассаның кырын шывар ажилдары сентябрь 15-тен 20-ге чедир кылдывыс. Ок-тябрь 1-де чылыгы берип эгелээр бис.

ЧЭТ талазы-биле байдалывыс нарын-дыр ийин, харын.Чурттакчы чон чылыг-энергия дээш төлевири-төлөвөс, ай-айы, чыл-чылы-биле чыып, хөөлөнип турар таварыл-галар кайы хөй. Бо хүнде чон ЧЭТ-ке 23 миллион рубль өрелиг. Удуртукчулар ажилчыннары-биле бо талазы-биле тайылбыр ажылын чорудуп турза-даа, байдал эки тала-зынче оожум чылып турар. Чурт-такчы чоннун чырык дээш өрөзи мырыңай чыгып калган боор-дур, ыңчангаш суртаал ажылынче улуг кичээнгеи угландырып тур бис.

— Бажыңнарда септелге чо-руп турарын эскердим, ооң мур-нунда ажык кыштаар подъездилерде байдалды эскертип эгел-ээн-дир деп көрдүм.

— Ийе. Кайы шагдан бээр ажык туруп келген подъездилериниң соң-галарын шилдеп, дуглап, эжиктерин

салып тур бис. 46 беш каат бажың-нарның б-зының септелгези ок-тябрьда доостур, өскелери кыл-дынган. Чуртталга-коммунал ажил-агыйы бо талазы-биле планын 98 хуу күүсеткен. Социал объектилерге хамаарыштыр бюджетте көрдүнгөн акша-хөрөңги шилчиттинген. Кышка белеткел талазы-биле комиссия тургустунган. Штаб контролыда алган, ажилдап турар. Удуртукчулар неделя санында байдалды илэткеп турлар.

— Хөмүр-даш-биле курлавы-рыңар тургустунган бе, Мерген Михайлович?

— Одалга сезону келген, ың-чангаш хөмүр-даш сөөртүлгези чоруп тур. Чогуң ЧЭТ курулаваан, 7-8 хонуктуң курлавыры черле турар ужурлуг. Ынчалза-даа «Каа-Хем» хөмүр-даш уургайында 3 млн. 200 муң рубль өрелиг бис. Дузаламчы акша-биле садып ап тур бис. Саң-хөө яамызы, ТР-ниң Чазаа-биле ол талазы-биле ам-даа ажилдаар бис. Чылыг-энергия төвүнүң ажилдакчы-ларынга август айның шалыңын до-лузу-биле төлөп шыдавайн тур бис.

— «Тыва даг-дүгү» комбинат ажилдап турар бе?

— Шаанда болза кончук күштүг бүдүрүлгө чери-дир ол, ам хоозу-раашкыңа таваржып турар. Өске черлерден инвесторлар кээп ажил-дадып турар. Үе эки турда, 5 муң ажыг ажилчыннарлыг турган. Ам ында 217 кижилер ажилдап турар. Чо-гум үндүрүлгелерин доктаамал төлөп тур. Чер арендазын база керээ езугаар төлөп турар.

Хоорайның амыдыралы үндү-рүлгелерден дорт хамааржыр болгай. Ооң эң хөйү акша-шалыңдан кирип турар, сайгарлыкчылардан база эт-септен дээш-ле.

— Хоорайда автобус аргы-жылгазы экижээн бе?

— Автотранспорт бүдүрүлгези унитарлыг бүдүрүлгө апарган. Автобустар чүгө хоорай иштинде эвес, а Бай-Тайга кожууннун сумуларынча база чоруп тур.

— Чаа туттунуп турар тудуг деп чүве черле көрбөдүм ийин.

— Шагдагы ояар биеэки ышкаш улуг тудуглар көзүлбестээни шын харын. Бо шагда улус-чон бот-тарының күжү-биле бажың-бал-гатты тудуп ап турар. 2009 чылда 3 бажың туттунган, 2010 чылда — 4. «Чаңгыс демниг Россия» пар-тиязының ачызында мини-футбол шөлүнүң тудуун кылып тур, ок-тябрьда доостур ужурлуг. Күрүне-ден чээли алгаш, улус мал-маган садып ап турар оозу эки-дир. Ого-родка ногаа, картофельди өстүрүп турар. Садыг-магазин эмгекжок. Чогуң дыштаныр хүннерде арага сатпайн турар. Пиво садып турган киоскилерни хоруп каапкан бис. «Адрестер»-биле демиселди күштелдирген бис. Ынчангаш ко-рум-чурум барыктыг. Хоорайда 4 рынок, 6 бензин кудар чер, 4 аптека, 5 ниитиниң чөмөннелге черлери ажилдап турар.

— Хөй ажы-төлдүг чединмес өг-бүлелерге кичээнгеи кайы хирел?

— Ындыг өг-бүлелерде 2600 кижилер чурттап турар. Эң-не чединмес байдалдыг 178 кижилер. Олар пособиен ап турарлар. Эрткен чылын картофель үрезинин саткаш, үлээн бис. 40 өг-бүлениң школачы уруг-дарыныг идик-хеп-биле дузаладывыс. «Школаже

өөренип киреринге дузала» деп акцияны организастан бис.

— Ак-довуракчыларның ка-дыкшыл байдалы кандыгыл?

— Уруглар эмнелгези чүгө Ак-Довурак хоорайдан эвес, а Барыин-Хемчик, Бай-Тайга кожууннарда келген уругларны база эмнел турар. Эмнелгелеривис ажылы эки. Дүвү-релди болдуруп турар чүве өт аарыныг «а» формазы-биле улус аарып турар, бо айда 32 кижилер чыдып эмнелдип тур. Байдалы нарын. Өкпе аарыг кижилерниң саны эрткен чылда турганы-биле деңнээрге, өскөн, ол дүвүрелди болдуруп тур. Эм-таң садып алыры-биле Чазактан немелде акша дилеп турар бис.

— Өөрөдиге талазы-биле чүнү чугаалап болур силер?

— 5400 ажыг өөреникчилег бис. Школачылар изиг чөм-биле хан-дыртынган. Эрткен өөрөдиге чы-лында 274 кижилер дооскан. 3 кижилер алдын медаль-биле дооскан, 13-жү — мөңгүн медаль-биле. Дээди өөрө-диге черлеринче 16 кижилер кирип алган. Доозукчуларыстан бир аарып турар кижилер ийи шери-гиде оолдардан өскелери өөренип турар ийикпе азы ажилда хаара туттунган. Школа назыны четпээн уругларывыс 1080 кижилер бар. Уруг-лар садынче олут чедишпес, ол-ла берге айтырыг болуп артып турар чүве бо. 470 уруг оочурда турар.

Культура болгаш спорт талазы-биле чедишкениннеривис бар. Хүреш, бокс, кикбоксинг талазы-биле оолдарывыс Россия чергелиг деңнелче үнүп турган болза, ам делегей чергелиг чемпионнарывыс бар апарган. Культура ажилдак-чылары төлөвирлиг ачы-дуза чеди-рилгезиниң талазы-биле планын ажыр күүседип турар улус.

Хоорай хүнү октябрь 8-те ста-дионуустун ажыдышкынын кылып бис.

Ниитизи-биле чугаалаар болза, яңзы-бүрү көргүзүлгелер талазы-биле республикада бешки черде бис. Көрдүнгөн акша-хөрөңгиниң чөптүг ажылгалы дээш ийиги черде бис. Бо хүннерде кышка белеткел ажылы кидин түлүк.

— Хоорай хүнү байырлалы-ңар-биле чединишкенин болу-ңар. Байырлыг!

Светлана БАЛЧЫР интервьюну алган.

ХАЙЛЫГ ЧАГАА

• Болган таварылга

Уланчызы. Эгези № 117 «Шында»).

Молет Чита хоорайга хонупту. Мада эштерим чок, дежур-айтырымга, бо хүн бис-ротаның хар аштаар хүнү, беш шак үезинде келир диди. алгаш, дыштанып чыды-бистин ротаның оолдары-кейин кирип келдилер. ротага безин беш тыва, ар, якуттар, кара сөөктүг хөй турган чүве. Орундан чыдырымда, эштерим үг-келдилер. Ооржактын ында-хөглүү кончук, эштерим чу-ла, ооң бөгүн төртүтүнгөн үе-дир. Бир дугаарында чедирип холун туткаш: Ам канчаар боор, эштер, стын төртүтүнгөн хүнүн дем-дээш ак-көк Тывадан дүн-вейин, чоруп-ла ордум, ын-четтигикеним ол-дур ийин, эккелген чөмимниң шупту-ол кырынга салып кааш, мин чаладым.

ангыс-даа тыва төртүтүнгөн бо шериг кезээнге мындыг

хөй тыва чөмниң дээжизи-биле демдегелеп эрттирбээн боор, четтир-дим, Хертек — деп хөөрөп үндү.

Ооржак бистен ийи хар улуг, кадайлыг, бир оолдуг, биске көөр-де, амыдыралдың амданын амзал четтигипкен. Ынчангаш болганчок-ла бисти чагып сургай берген турар, бистер ооң аайындан черле эртпес, сөзүн дыңнаар турдувус, ол ха-маанчок бистин ротаның өске солдаттары ону хүндүлээр турган.

Чөмөннел дооскан соонда, садып эккелгеним тыва солун-нарны, номнарны тутсуптарымга, кезек када эштеримниң үннери чиде берди. Тыва дугайында, кан-чаар чораанымың шуптузун хөө-реп шаг болдум. Эң сөөлүндө Лена-биле болган таварылганы бирден-бирээ чокка чугаалап бердим.

Ооржак паспортту тудуп алгаш, артын, иштин номчуп танышкаш, элээн бодамчалыг чугаалады:

— Паспорт биле акшаны дораан эгидер, кижилер арын-нүүрлүг болгай, артында тыва кижилер-дир бис, канчаар чорудуп бээрил, бо харын нарын айтырыг-дыр — дээш, ыйт-тавайн барды.

— Ында кижилер бергезинер чүве чок, Кызылда кирип бижээн адресин көрүп көрүңер даан, кудумчузу, бажыңының дугаарын шуптузун айтып каан, чагылыг чагаа хавынга суккаш чорудуптар, ашаа ап-ла алыр ыйнаан, кижилер муңгараар хире эвес чүве-дир — деп, Миша дүште-даа чок.

Мен база ооң чугаазыңга кат-тыжып ордум.

— Чагааны бижээш, паспортту, акшаны чорудуп болбайн канчаар, ында берге чүве чок, шеригден, ам артында солдат оолдан өөренип чоруткан кадайының паспортту, чүс акшазы чедип кээрге, ашаа чүү деп бодаарыл, та кандыг кижилер, када-

йыңа бүзүрээр, бүзүрөвөс ашак-тар база турар болгай — деп, улуг кижилер болгаш Ооржак сургап чугаалады.

— Оода өөренип турар хоора-йында адресин айтырып алыр чү-вөңни — деп, Оолакай мени чөмө-лөди.

— Өгүлү-баштыг кижиниң кан-чап адресин айтырар сен, бистин үевис уруглар эвес, эпчок болгай — дидим.

— Ол шын — деп, Ооржак мени деткиди.

Кезек боданып оргаш, Ооржак түннелин үндүрдү:

— Ам канчаар боор, дуңма-ларым, чагааны мен даарта бижип көрейин, оон номчааш, сүмележир бис, дүрген паспортту, чүс акшаны эгитпес болза хоржок, хоорай ки-жизин паспорт чок чурттаары тоң берге, бистин үениң негелдези ыңдыг болгай, саададып болбас — диди.

Даартазында Ооржак чагааны бижээн, шуптувус номчудувус, ында хөй чүве-даа биживээн, белекке берген номуңарның иштинде пас-порт, чүс акша чораан, дораан чо-рудуп олур мен деп кончук таптыг тайылбырлап каан болду. Чагылыг чагаа хавынга суккаш чорудуптувус, адаанда мээң адресимни долузу-биле бижип каан. Чагааны алганы-ның дугайында харызын бижии-рин улуу-биле дилеп кагдывыс. Бир ай иштинде кандыг-даа хары кел-бээн, арай дүвүрөп чоруп турган мен.

— Чагаа дөмөй-ле четкен, ха-рызы келбес-даа болза ажырбас — дээш, Ооржак тоовас болду.

Бир-ле хүн Кызылдан чагаа келди. Холунуң үжүү өске, билип кагдым, Ленадан деп. Чагааны чазып номчурундан сезиндим. Ту-дуп алгаш Ооржакка халып четтим.

— Чагааны бижээн кижилер болгай сен, харызын номчуп көрөм — дидим.

— Хамык херекти үүлгөткен ки-жи Хевек, буруулуг кижизин акызы Ооржак болуп турар чүве ыйнаан — дигеш, чазып номчуй берди:

(Уланчызы 8-ки арында).

ХАЙЛЫГ ЧАГАА

(Тончүзү. Эгези 7-ги арында).

«Экии, Хевек!

Чагааны алдым, дунмам, паспорт, чүс акшазы шупту келген-дир. Өөрөнгөш кээримге, ашак-даа амыр-менди-даа чок, «адынының кежин аңдара эштинген олуртуптур». Мени дээрге сеңээ хуннеп, солдат ашактыг сен деп, чүү дивээн дээр силер, чүгле эттеведи. Шак ындыг четпес ашактыг кижидир мен. Ол хевээр могоаттыгаш чоруткан, сураан дыңнаарывыска, хоорай иштинде кылаштал чоруур. Сагыш човава, Хевек, ол демей-ле кылаштал чедип кээр, оглум-биле иелээ чурттал ор мен, авам суглар дузалажып турлар. Шеригден чанып бар чыда, бажынга кирип, аяк шайдан ижер сен, дунмам. Бүгүдөгө экини күзедим. Хүндүткел-биле, Лена».

— Мен черле бо нарын айтырыг деп чугаалап турдум, ашаандан бүгү-ле чүве хамааржыр деп, чамдык сээден ашактарның билер чүвези бар эвес, чүгле кадайын бастыр, угаанныг эр турган болза, амыраар, Хевекке четтиргенин илередир ужурулуг, чер кырында кандыг кижиде чок дээр, Хемчик оглу улуг муңгараан херээ чок, үш ай болгаш төрөөн Тыва-авыска чеде бергеш, ол эрни шөө сопкай бис аан — дээш, Ооржак херээн алгыды чөдүрүп кагды.

— Халаптыг чагаа бижээн улусла-дыр бис, оон орунга биживес чүвевисти, демей-ле каш ай болгаш чанар улус аппарып бериптер, пас-

порт чок бичии када чурттал турган болза, чүзү канчал баар — деп, Оолакай иштинде химиренди.

Чугаа оон-биле доозулган. Шериг амыдыралывыс уламчылап, чанарынга белеткенип эгелей бердивис. Майның ортан үезинде, шеригден халажып чорутувус. Кызылга эртенгиниң 7 шакта келгеш, чемненип алып дээш столоваяже бар чыдырывыста, бир-ле херээжен кижиде кудумчу кечилдир хол чайып, алгырып тур.

— Хевек, Хевек! — деп тур.

Дораан танып кагдым, Лена кудумчунуң ындыгы талазында оглум-биле тур. Халып чеде бердим.

— Солдат оолдарны көрүнүп чоруур кижиде мен, сеңээ ужуражып көөр дээш бар чыдар солдат оолдарны көөрүмге, бирээзи сеңээ демейи кончуг ышкаш болду.

— Өөң ээзи-биле чүү болдун, угбай? — деп, дораан-на айтырдым.

— Ол сээден чүвөң бир ай кылаштал чорааш, чедип келген, ам амыр-тайбың чурттал тур бис — дээрге, өөрээш холун тудуп, угбамны куспактап кагдым.

Ленага душкан соонда, херээм иштинден бир-ле аар дашты уштуп каалкан ышкаш болду, төрөөн черимниң агаарын тынарымга, хостуун, арыын канчаар боор, моон мурнунда ону канчап эскербээн кижиде боор мен, ам артында артышсыг, чулуксуг бооп турар. Ол мээң өөрээнимден мээң сеткилимдир ийин.

Сергей ХЕРТЕК.

Кызыл хоорай.

Хоойлу-дүрүм хажыдышыкыны

ХЭЭЛИ ДЭЭШ СУДТАДЫР

Ойнаар автоматтар ажил-чорудулгазын боттандырып турар сайгарлыкчыны «хайгааралыга алганы» дээш хээли алган милицияның офицеринге хамаарыштыр кеземче херээниң талазы-биле буруудаткан түңнелди Кызыл хоорайның прокуратуразы бадылаан.

РФ-тиң КК-ниң 290 чүүлүнүн 1 кезээ-биле (албан-дужаалдыг кижиниң хээли берикчизинге ажыктыг кылдыр хөделишкен кылгаш, хээли алыры) кем-херек үүлгеткен милицияның капитаны Херел Кууларны буруудадыр талазы-биле кеземче херээн сайгарып көөр кылдыр Тыва Республиканың Кызыл хоорай судунче чоруткан.

Прокуратураның ажил-чорудулгазының кол угланышыкынарының бирээзи болза, коррупцияның кандыг-даа хевирлиг кылдыр көстүп кээрине удур демисел болур. Нормативтиг актыларны хынаарындан, эрге-хоойлу экспертизанын кылырындан аңгыда, иштики херектер органның коррупцияже угланган кеземче херектерин истеп база истелге ажил-чорудулгазын кылып турарының хоойлу дүжүлдүшпейн турарына хайгааралды чорудары болур.

Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның чанында херегел рыногунда хажыдышыкынарга удур демисел талазы-биле төвүнүн улуг инспектору Херел Кууларның хээли алганының фактызын 2010 чылдың апрель 29-та Кызыл хоорайның

прокуратуразы тодараткан.

Ойнаар автоматтар залдарындан мурнунда хавырган блок системаларын эгидери болгаш ойнаар автоматтар ажил-чорудулгазын боттандырып турар сайгарлыкчыга ниити «хайгааралды чорудары» дээш бодунуң албан-дужаал байдалын ажылгап тургаш, милицияның 27 харлыг капитаны Херел Куулар 20 муң рубльди хээли кылдыр алганын Россия Федерациязының Прокуратуразының чанында истелге комитетинин Тыва Республика талазы-биле истелге эргелинин чоруткан баш удур истелгезиниң түңнелинде илереткен.

Ол шагдаа ажылдакчызын чүгле иштики херектер органның үндүргөн эвес, суд сандайыга база олуртур апар. Хээли ал, коррупция-биле холбашкан кижиге онаар хемчегниң эң үстүкү хемчээли — хосталгазын беш чыл чедир казып шииндери болгаш үш чыл дургузунда ындыг ажил-чорудулганы кылырын азы ындыг албан-дужаалды ээлээрин хорууру болур.

Лилия ГИЛЕВА,

Кызыл хоорайның прокуратура-ның оралакчысы.

Күш чок деп санаар

Бай-Тайга кожунуң Тээли ортумак школазын 1987 чылда дооскан дугайында Эрес Хертекович Чуглунуң адынга тывысканы аттестадының читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редактор-оралакчысы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru

КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөрөдиге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 6850. Чагыг 119. Номери парлагаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 17.00.

Байырлалыңар-биле!

Экии, эргим, хүндүлүг «Шын» солунуң редак-циязы!

Эргим, хүндүлүг, ынак ававыс, Чаа-Хөл суурнун «Чодураа» уруглар садының кижизидикчи башкызы, 1-ги категорияның башкызы Зоя Дажыевна Мад-дыга Башкылар хүнү-биле ажыл-ижинге чайын-нанчак чедишкенин, кан дег кадыкшылды, узун назынны, ак орукту, өшпес өөрүшкүнү силерниң солунуңар дамчыштыр күзеп тур бис.

Ол ышкаш даай-ававыс Чечек Дажыевна Шомбүлге, угбавыс Долаана Деспижковна Комбуга, даайывыс Олег Баазакович Комбуга база ававыстың кады ажылдап турар коллективинге, «Чодураа» уруглар садының башкыларына чүгле экини, ажыл-ижинге чедишкенин күзеп, дараа-зында одуругларны бараалгаттывыс:

Чырык черге чаяап төрөөн

Чымчак, сергек чаңыг кижээ

Сеткиливис ханызындан

Бедиктерни күзээр-дир бис!

Эргим, ынак ававыс

Чеже-чеже бичии чашты

Кижизидип өөрөтпээн дээр!

Үжен дөрт чыл нүүрүнде

Ады-сураа алгыг берген

Ававыска четтиргенивис илередип

Мөгейбишаан, тейлээр-дир бис, ынак авай!

Хүндүткел-биле, уруглары.

Чаа-Хөл суур.

Төрүттүңген хүнүңер-биле!

Бистиң эргим ававыс Вера Санаа-Баировна Санаа-төрүттүңген хүнү — октябрь 8. Ол Чөөн-Хемчик-жуунуң «СЭКП-ниң 22 съездизи» совхозка бун-терлеп ажылдап чорааш, хүндүлүг дыштанылгаже үн-Ававыс хөглүг-баштак, оожум-топтуг аажы-чөөн-үнген-кирген чонунга хүндүткелдиг кижиде. Ол — а-тын сүмелекчизи, уругларының төлөпиг иези, үн-тарының хүндүткелдиг кырган-авазы.

Ававыска төрүттүңген хүнү-биле байыр чедир-черге чедир мөгейбишаан, дараазында одуруглар-бараалгаттывыс:

Эртенги хүн херелдери булут өттүр

Экиилээниг менди эреп бакылаарга,

Эрте күстүң шона дегген хүлүмзүрүү

Эриг баарлыг ынак авам шырайы-ла.

Амыдырал белен эвес оруктарын

Анчыгзынмай, шыдап эртин, күжүр авай.

Ажы-төлүң бистерни дээш дыкын уткаш,

Амыдырал аас-кежин хайырлаан сен.

Чурттал эрткен чымыш ижиң халас барбаан—

Чула болуп, оруувусту чырыдып чор

Олут орбас, чыдын чытпас бүдүжүң

Оглуң-кызың чоргаарланып чор бис

Ам бо хүнде, эргим авай, байыр хүнү

Ак-көк дээрни, чырык хүнү

Уттундурбас ындыг улуг белек чок бис

Уян сөстүг шүлүк сөңнеп ор бис, авай!

Дөкпөр-оолдарның өг-бүлө-дүрүмүң.

Сенээ күзүң

Уян сөстүг шүлүк сөңнеп ор бис, авай!

Соңгулда каттыжышкынарының соңгулда фондуларынче кирген акша-хөреңгиниң болгаш Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгулдаларына чарыгаттыңан акша-хөреңгиниң 2010 чылдың сентябрь 30-ниң байдалы-биле ниити түңүнүң дугайында МЕДЭЭЛЕР

(Россия Федерациязының Ажаалга банкызының медээлеринге үндөзилээн, медээлерни рубль-биле көргүскөн).

№	Соңгулда каттыжышкынының ады	Кирген акша-дан артканы	Кирген акша-хөреңги, шупту:	Чарыгаттын-ганы шупту:	Арта акша
1	«Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тыва регион салбыры	12400	0	7200	5200
2	«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тыва регион салбыры	5922865,55	0	2274459,22	3648406,33
3	«Чөптүг Россия» политиктиг партия-ның Тыва Республикада Тыва регион салбыры	0	19900	17900	2000
4	«Россия Федерациязының Комму-нистиг партиясы» политиктиг партия-ның Тыва республика салбыры	5133	150000	5000	150133
5	«Россияның либерал-демократтыг партиясы» политиктиг партияның Тыва республика салбыры	600000	20000	615128,17	4871,83

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Өвүр кожунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазы албан-хүлээлгеден хостаарының дугайында

2010 чылдың октябрь 1 Кызыл хоорай

№139/633-5

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргелериниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 28 чүүлүнүн 7 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссия-зының доктаадыры болза:

Николай Чолдак-оолович Монгушту Өвүр кожунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазы албан-хүлээлгезинден хостаар.

Өвүр кожунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазын томуйлаарының дугайында

2010 чылдың октябрь 5 Кызыл хоорай

№140/636-5

Өвүр кожунуң девискээр соңгулда комис-

сиязының даргазына томуйлаар дугайында маддатураны чугаалажып көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргелериниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлу-28 чүүлүнүн 7 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Өвүр кожунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазына 1966 чылда төрүттүңген, түр ортумак эртемниг, Өвүр кожунуң төп библиотек системасының номчулга залының эргелекчизи Айымаадыровна Айдын-оолду томуйлаар.

2. Бо доктаалды парлаар кылдыр республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солундары чорудар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгезин күүседип турар Ю.О.САЙЗУ.

АГАР САНЫЫС: № 4070381090000010000 ОАО НКО «Тувакредит» Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 049304740

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалык коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирь регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 1-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко)

Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан сандары болгаш азыраак даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.